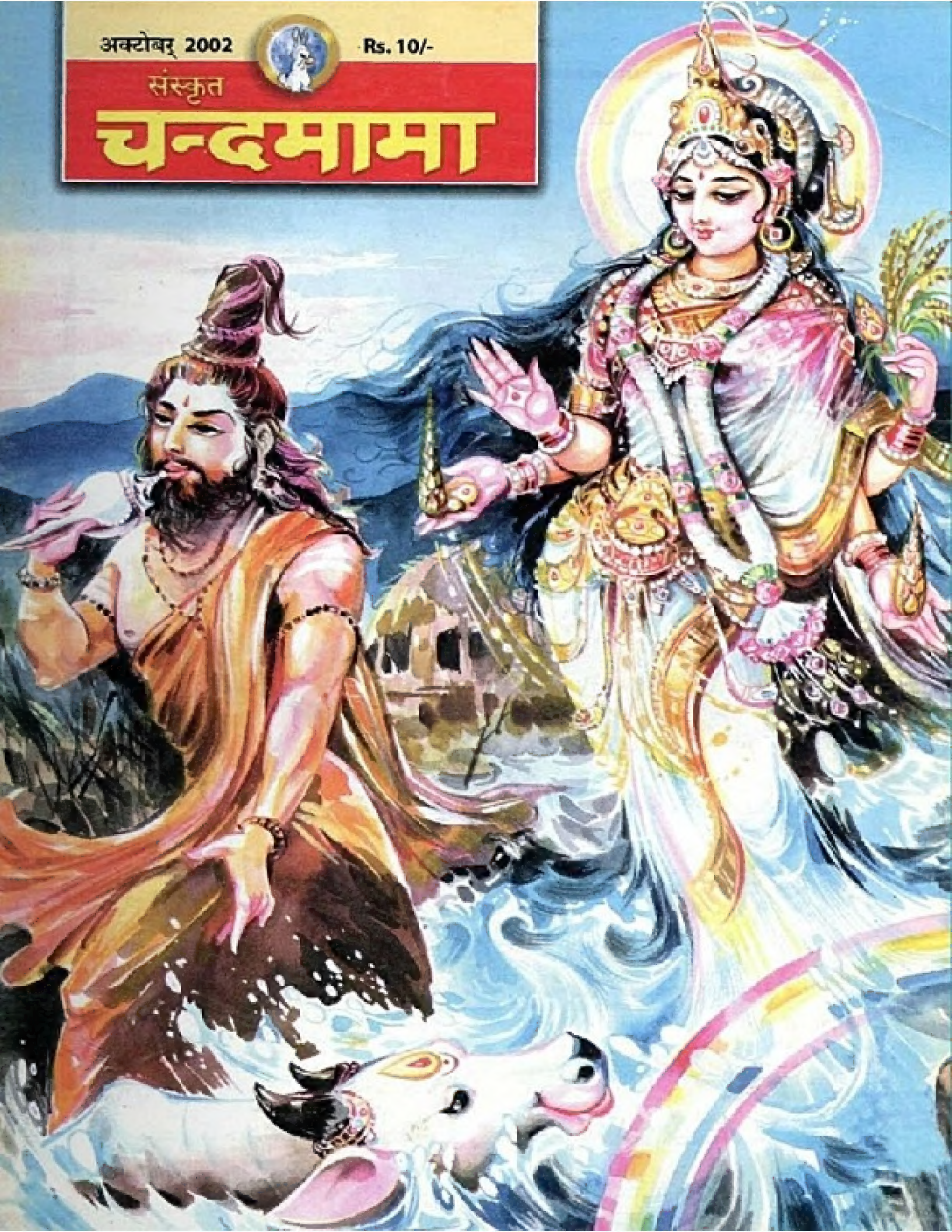

अक्टोबर 2002

Rs. 10/-

संस्कृत

चन्दमामा

Sneaky cap cap
Multi-Band Radio Inside

Madeup
CONTEST

जीतिए 30,000 इनाम !

जीतिए 10,000 रेडियो कैप
1,250 अल्टी बर्ड इनाम हर हफ्ते

40 कैप बेजो पर

कांफ़ीबाइट पैक्स जमा कीजिए
एंटीकॉम में मज़ेदार
जवाब लिखिए
हर सप्ताह इनाम जीजिए,
8 सप्ताह के लिए !

जीतिए 20,000 स्पीडिस्टर कार्स
2,500 अल्टी बर्ड इनाम हर हफ्ते

20 कैप बेजो पर

रु.10,00,000 मूल्य की 500 छात्रवृत्तियाँ
(प्रति रु.2000 की)

मुफ्त ! एक मज़ेदार टैटू हर 4 कांफ़ीबाइट के साथ

ACTIVE

YANKEE

Heroes start early.

Ride, race, take a tumble or even take a fall.
Because it's never too early to be a hero.

गोलकोण्डदुर्गम् हैदराबाद्

अमिताबबच्चनः वदति गोलकोण्डविषये ।.....

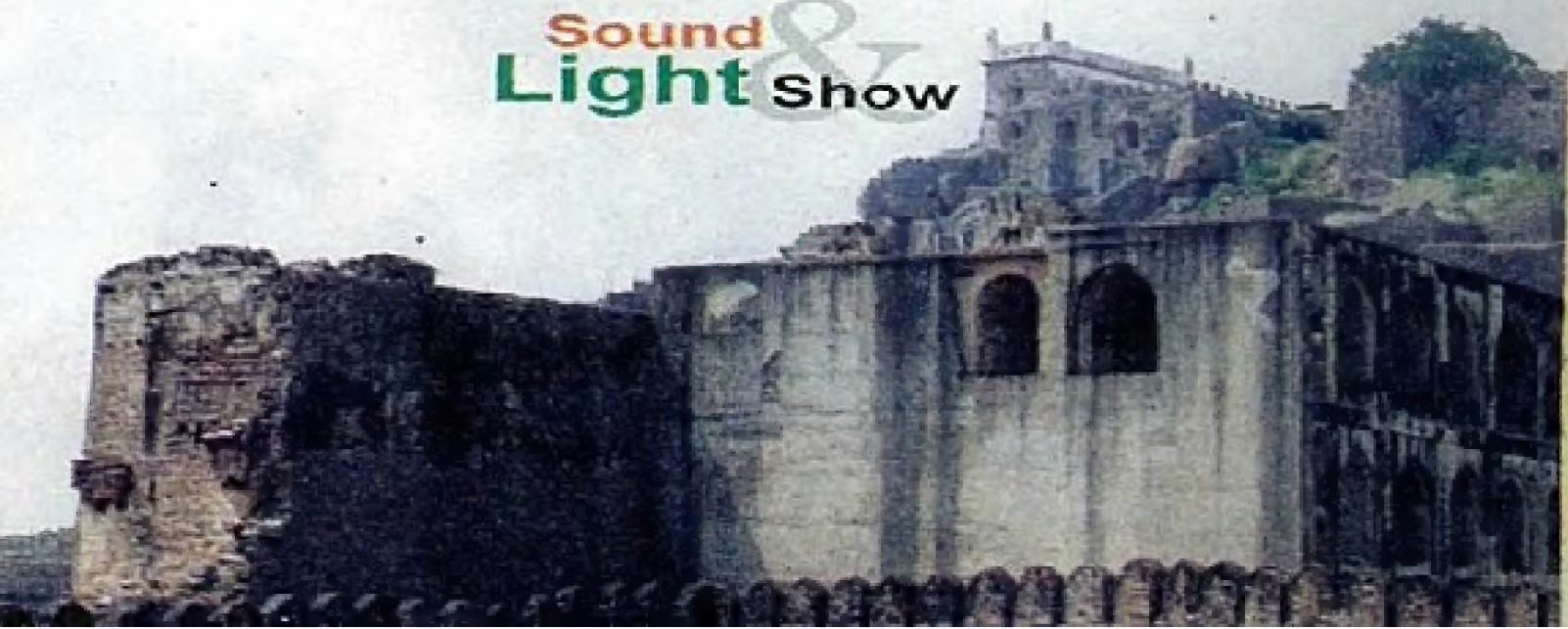
सः गोलकोण्डसाम्राज्यस्य, कुतुबशाहीशासकानां विषये च
प्रतिदिनं विवरणं वदति 'सन् एट ल्युमैर'नामके दृश्यश्रव्यकार्यक्रमे ।

गोलकोण्डदुर्गं ११६३ तमे वर्षे देवगिर्या निर्मापितं
यादवराजैः । 'गोल्लकोण्ड'पदात् मेषपालनामकस्य
पर्वतस्य कारणतः वा एतस्य दुर्गस्य एतत् नाम आगतम् ।
यादववंशीयानां शासनस्य अनन्तरं काकतीयराजाः एतत्
दुर्गं पालितवन्तः । ततः तत् दुर्गं सुल्तानकौलिवर्यस्य
अधीनं जातम् । तेलङ्गाणदेशे बहमनीराजानां
प्रतिनिधित्वेन स्थितवान् सुल्तानकौलिः १५१८ तमे
वर्षे स्वस्य स्वातन्त्र्यं घोषितवान् आसीत् ।

चत्वारि दशकानि यावत् तस्य शासनं निर्बाधं
प्रवृत्तम् । कुतुबशाहीवंशस्य संस्थापकं तं नवनवति-तमे
वयसि तदीयः पुत्रः जमशीदः भारितवान् ।

जमशीदः यदा सिंहासनस्य उत्तराधिकारी जातः तदा
तदीयः सहोदरः राज्यात् पलाय्य विजयनगरसाम्राज्यं
शरणं गतवान् । सप्त वर्षाणि सः तत्रैव अवसत् ।
जमशीदस्य मरणस्य अनन्तरं सिंहासनस्य अधिकारं प्राप्तुं
सः गोलकोण्डम् आगतवान् । यदा सः विजयनगरे वसति
स्म तदा तेन भागीरथीनामिका राजकुमारी परिणीता ।
सः त्रिशद्वर्षाणि यावत् वैभवेन राज्यं शासितवान् । १५८०
तमे वर्षे सः दिवं गतः । ततः तस्य पुत्रः पञ्चदशवर्षीयः
महम्मदकौली सिंहासनम् आरूढवान् । ३३ वर्षाणि सः
शासनं कृतवान् । तदवसरे सः उद्यानसरोवरादिभिः परिवृतं
हैदराबादनगरं निर्मापितवान् ।

Sound
Light & Show

गोलकोण्डदुर्गे विलक्षणः रामभक्तः आसीत् । भद्राचलदेवालयस्य आराध्यमूर्तैः श्रीरामचन्द्रस्य भक्ति-कारणतः सः ख्यातिं गतः । तस्य नाम आसीत् काञ्चुर्ल गोपण्ण इति । सः करसङ्ग्रहवृत्तौ आसीत् । सः देवस्थानस्य विस्ताराय करं सङ्गृह्य देवस्थानकार्याय एव व्ययीकरोति स्म ।

राजा अब्दुलहसनः ए

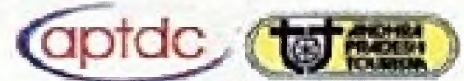
तां वार्ता ज्ञात्वा तस्य कार्यं न्यायब्राह्मं मत्वा तं कारागारे स्थापितवान् । ततः भगवान् रामः राज्ञः स्वप्ने आगत्य रामदासेन गोपण्णेन सङ्गृहीतस्य धनस्य निमित्तं प्राप्तिपत्रं दर्शितवान् । एतस्मात् राजा गोपण्णस्य निष्कपटताम् अवगत्य तं बन्धविमुक्तं कृतवान् । भद्राचलदेवस्थानाय धनसाहाय्यम् उद्घोष्य सुवर्णाभरणादीनि देवाय उपायनीकृतवान् च ।

कुतुबवंशीयाः कलापोषकाः आसन् । ते नृत्यकारान् सङ्गीतज्ञान् च प्रोत्साहयन्ति स्म । उर्दुपर्शियन्भाषयोः यावत् प्राधान्यं, तावदेव प्राधान्यं कल्पितं तैः तेलुगु-भाषायाः अपि । १६८७ तमवर्षपर्यन्तं कुतुबशाहीयं शासनं प्रवृत्तम् । कुतुबवंशस्य अन्तिमः शासकः अबुल-हसनः । तं च तेलुगुजनाः तानाशाहनाम्ना निर्दिशन्ति स्म । यथा एतस्य वंशस्य स्थापकः शोचनीयं मरणं प्राप्तवान् तथैव अन्तिमः राजा अपि शोचनीयं मरणम् एव प्राप्तवान् अन्तरङ्गविद्रोहकारणतः ।

गोलकोण्डदुर्गम् अभेद्यम् आसीत् । मुगलसम्राट् औरङ्गजेबः अष्ट मासान् यावत् प्रयत्नं कृत्वा अपि तत् दुर्गं वशीकर्तुं न शक्तवान् । किन्तु दुर्गस्य अन्तः स्थितेषु केचन अधिकारिणः एव विद्रोहं कृतवन्तः इत्यतः

उत्कोचदानेन दुर्गस्य द्वारस्य उद्घाटनं कारितवान् औरङ्गजेबः । ततः तानाशाहः बद्धः, कारागारे स्थापितः च । सः कारागारे एव मृतः । एवं दक्षिणस्य एकं वैभवोपेतं शासनम् अस्तम् अगच्छत् ।

एताः सर्वाः घटनाः दृश्यश्रव्यमाध्यमेन गोल-कोण्डदुर्गे प्रदर्शयति आन्ध्रप्रदेशीयप्रवासोद्यमसंस्था । प्रायः देशे स्थितेषु प्रदर्शनेषु एतत् एव अत्युत्तमम् । अमिताबबच्चनस्य कण्ठश्रीः गोलकोण्डदुर्गस्य उन्नत्यवनत्योः चित्रं भवतां पुरतः उपस्थापयति ।

ANDHRA PRADESH TOURISM
DEVELOPMENT CORPORATION

For Round the Clock Tourist Information on A.P.
Dial: 1901-334033 from Hyderabad / Secunderabad
& 0901-334033 from other places in India.

Central Reservation Offices at: Hyderabad: Opp. BKR Bhavan, Tank Bund Road, Ph: 040-3453036, 3450166 Fax: 040-3453086; Secunderabad: Yatinivas Complex, S.P. Road, Ph: 040-7330100, 7816375; Tirupati: T.P. Area, Beside Venkateswara Bus Station, Ph: 08574-55385, 55386, Mobile: 98480-07033; Fax: 08574-56877; Tirumala: 08574-70055, Nellore: H.NO.24, V1613, 1st floor, Opp. Kasturba Kalakshetram, Police Office Road, Dargha Mitta, Ph: 0861-300089, Vijayawada: Hotel Iapuram Complex, Gandhi Nagar, Ph: 0866-570255, 523966; Visakhapatnam: LIC Building, Daba Garden, Ph: 0891-746446, Fax: 713135; Kurnool: APTDC Divisional Office, C/ D-6, C-Camp, Nandyal Road, Telefax: 08518-70104; Nagarjunasagar: 08660-77364, 76540; Srisailem: 08524-88311; Warangal: 08712-459201, 446606; Chennai: +91(44)5381213, Bangalore: +91(80) 2383361/2383362; Fax: +91(80)2383363

हैदराबादं यदा गम्यते तदा मा विस्मरन्तु गोलकोण्डदर्शनम् ।

पुराणकथावली

२५

सिद्धेन्द्रस्य हितबोधः
(वेतालकथा)

१९

मायासरोवरम्

११

विघ्नेश्वरः

४५

अन्तरङ्गम्

- ★ सम्पादकीयम् ...७ ★ भारतस्य उपराष्ट्रपतिः ...८
- ★ मायासरोवरम् - ७...११ ★ योग्यायाः वध्वाः प्राप्तिः ...१८
- ★ सिद्धेन्द्रस्य हितबोधः ...१९ ★ अन्धः संन्यासी ...२५
- ★ अकृतघ्नौर्वोऽपि जातः चोरः ...२८ ★ भारतदर्शनम् ...३१
- ★ पिशाचानां कृते पाकः ...३२ ★ उत्तमः कविः ...३५
- ★ रसवार्ताः३७ ★ सिद्धिमुर्वः पालिबिर्वः च ...३८
- ★ भारतम् अवगम्यताम् ...४४ ★ विघ्नेश्वरः-१०...४५
- ★ रामपुरस्य बन्धुता ...५१ ★ ज्ञानी अज्ञानी मूर्खः च ...५५
- ★ भारतीयाः नायकाः ...५९ ★ पाचकस्य संस्कारः ...६०
- ★ अजेयः गरुडः-१८ ...६१
- ★ कालोऽयं मनोविनोदस्य ...६४
- ★ चित्रशीर्षिकास्पर्धा ...६६

ग्राहकशुल्कम् -
अमेरिका-केनडादेशयोः कृते
प्रतिकृतिमूल्यम् - \$२
वार्षिकं शुल्कं - \$२०
भवदीयं वनं 'Chandamama
India Limited' नाम्ना प्रेष्यताम् -
Subscription Division
CHANDAMAMA INDIA LIMITED
No. 82, Defence Officers Colony,
Ekkattur, CHENNAI - 600 097
E-mail : subscription@chandamama.org

उपायनीक्रियताम्
वायुयानेन भारतेतरदेशान् प्रति
वार्षिकं (१२ सञ्चिकाः) - रु. १००/-
भारते रु. १२०/- (बुक्पोस्ट द्वारा)
भवदीयं वनं D.D.द्वारा वनदेश(M.O.)द्वारा वा
'Chandamama India Limited'
नाम्ना प्रेषणीयम् ।

विज्ञापिकादानार्थं सम्पर्क्यताम् -
चेन्नै -

Ph - 044-2347384,
2347399

e-mail : advertisements@
chandamama.org

देहली -

मोना भाटिया

Ph - 011-6515111/6565513/
6565516

मुम्बयी -

शकीलमुल्ला

Ph - 022-2661599/
2661946/2653057

© एतस्यां सञ्चिकायां परिदृश्यमानानां कथानां पूर्णस्वाम्यं प्रकाशकस्य एव । केनचित् प्रकारेण माध्यमेन वा
एतस्य पूर्णतः भागशः वा स्वीकारं ये कुर्वन्ति ते न्यायानुगुणं दण्डनम् अर्हन्ति ।

संस्थापकौ -

चक्रपाणिः नागिरेड्डी च

उत्सवस्य उत्साहः अर्थपूर्णः स्यात्

पुनरपि सम्प्राप्तानि सन्ति उत्सवदिनानि । भविष्यति तेषु दिनेषु कुटुम्बसदस्यानां पुनर्मेलनम् । जनाश्च वर्णजातिकुलादिभेदं विस्मृत्य सामरस्यं शान्तिं च पोषयितुम् एकत्रिताः भवन्ति तदा आनन्देन ।

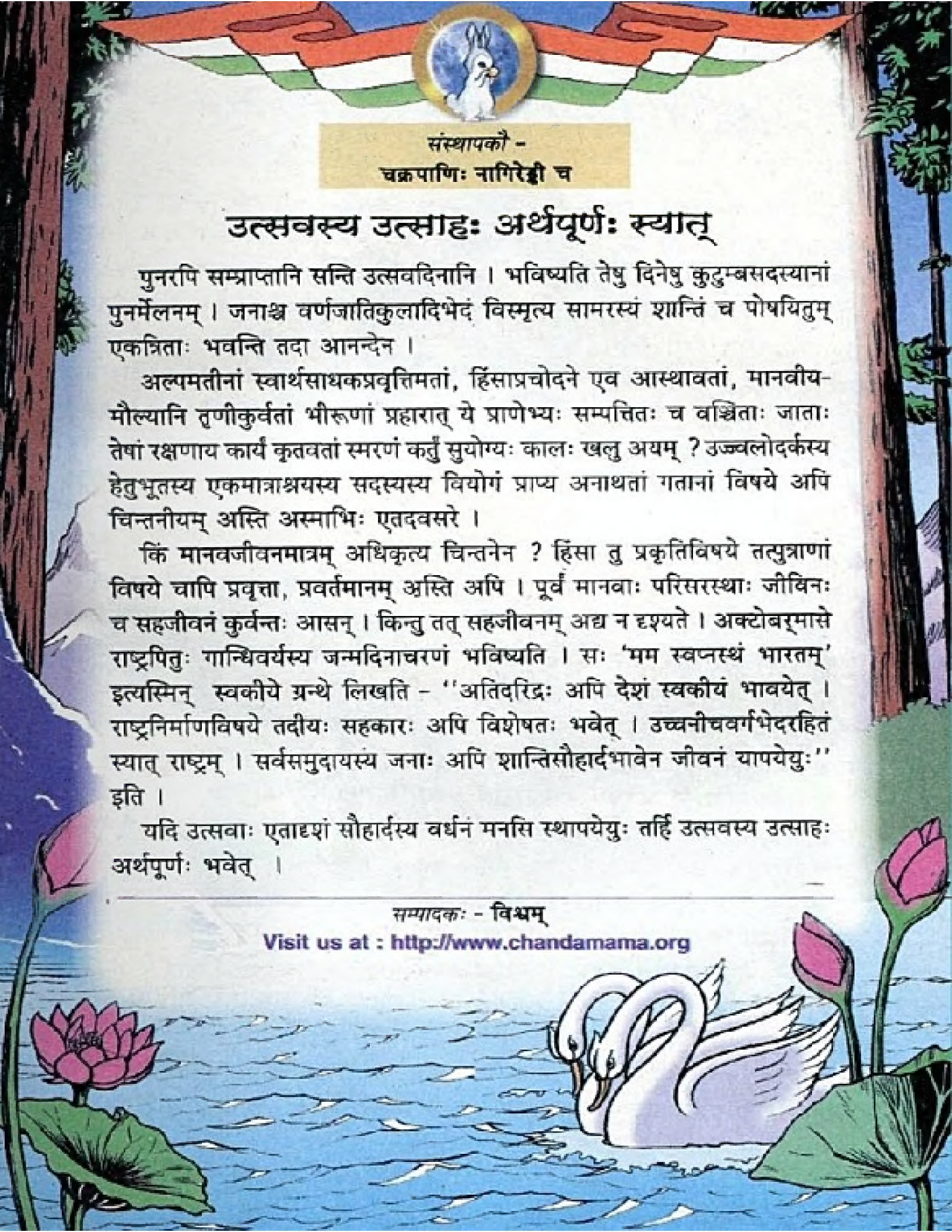
अल्पमतीनां स्वार्थसाधकप्रवृत्तिमतां, हिंसाप्रचोदने एव आस्थावतां, मानवीय-मौल्यानि तृणीकुर्वतां भीरूणां प्रहारात् ये प्राणेभ्यः सम्पत्तितः च वञ्चिताः जाताः तेषां रक्षणाय कार्यं कृतवतां स्मरणं कर्तुं सुयोग्यः कालः खलु अयम् ? उज्ज्वलोदकस्य हेतुभूतस्य एकमात्राश्रयस्य सदस्यस्य वियोगं प्राप्य अनाथतां गतानां विषये अपि चिन्तनीयम् अस्ति अस्माभिः एतदवसरे ।

किं मानवजीवनमात्रम् अधिकृत्य चिन्तनेन ? हिंसा तु प्रकृतिविषये तत्सुत्राणां विषये चापि प्रवृत्ता, प्रवर्तमानम् अस्ति अपि । पूर्वं मानवाः परिसरस्थाः जीविनः च सहजीवनं कुर्वन्तः आसन् । किन्तु तत् सहजीवनम् अद्य न दृश्यते । अक्टोबरमासे राष्ट्रपितुः गान्धिवर्यस्य जन्मदिनाचरणं भविष्यति । सः 'मम स्वप्नस्थं भारतम्' इत्यस्मिन् स्वकीये ग्रन्थे लिखति - "अतिदरिद्रः अपि देशं स्वकीयं भावयेत् । राष्ट्रनिर्माणविषये तदीयः सहकारः अपि विशेषतः भवेत् । उच्चनीचवर्गभेदरहितं स्यात् राष्ट्रम् । सर्वसमुदायस्य जनाः अपि शान्तिसौहार्दभावेन जीवनं यापयेयुः" इति ।

यदि उत्सवाः एतादृशं सौहार्दस्य वर्धनं मनसि स्थापयेयुः तर्हि उत्सवस्य उत्साहः अर्थपूर्णः भवेत् ।

सम्पादकः - विश्वम्

Visit us at : <http://www.chandamama.org>

भारतस्य उपराष्ट्रपतिः

यः पूर्वं कस्यचित् राज्यस्य मुख्यमन्त्री आसीत् सः इदानीं देशस्य उपराष्ट्रपतिः जातः अस्ति । सः अस्ति भैरोसिद्ध शेखावतवर्यः । सः १२ वर्षाणि यावत् गुजरातराज्यस्य मुख्यमन्त्री आसीत् । निर्वाचने प्रतिस्पर्धिनं सुशीलकुमारशिन्धेवर्यं पराजित्य सः उपराष्ट्रपतिः जातः ।

मतदातारः आसन् लोकसभा-राज्यसभयोः ७८८ सदस्याः । शेखावतवर्यः १४९ मतानि आधिक्येन प्राप्य विजयी जातः ।

शेखावतवर्यः १९२३ तमे वर्षे अक्टोबरमासस्य २३ तमे दिनाङ्के जातः राजस्थानस्य सीकरजनपदे स्थिते कस्मिंश्चित् ग्रामे । उच्चमाध्यमिकविद्यालयीयस्य विद्याभ्यासस्य समाप्तेः अनन्तरं सः अग्रिमाध्ययनाय न प्रवृत्तः । स्थानीयं राजनैतिककार्यं सः प्राविशत् । जनसङ्घस्य अभ्यर्थित्वेन सः १९५२ तमे वर्षे राज्यसभानिर्वाचने दातारामधरक्षेत्रे ऐदम्प्राथम्येन चितः जातः । १९५७ तमे वर्षे सः सिदिमाधोपुरक्षेत्रे विजयी अभवत् ।

पञ्चवर्षाणाम् अनन्तरं, तन्नाम १९६७ तमे वर्षे, सः किशनपोलक्षेत्रे विजयं प्राप्तवान् । १९७७ तमे वर्षे जनतापक्षस्य अभ्यर्थित्वेन सः चावडाक्षेत्रे विजयी जातः ।

१९८० तमे वर्षे तस्मिन् एव क्षेत्रे भारतीयजनतापक्षस्य अभ्यर्थित्वेन सः विजयम् अवानोत् । १९८५, १९९०, १९९३ इत्येतेषु वर्षेषु सः भा.ज.प.-अभ्यर्थित्वेन निम्बाध-धोलपुर-बालिक्षेत्रेषु विजयी जातः । १९७७, १९९०, १९९३ इत्येतेषु वर्षेषु पौनःपुन्येन मुख्यमन्त्रित्वेन चितः

सः १९९८ तमवर्षपर्यन्तं मुख्यमन्त्री आसीत् ।

राष्ट्रियराजनैतिकक्षेत्रस्य प्रवेशाय यद्यपि महान् अनुरोधः आसीत् तथापि सः स्वपक्षस्य राज्यनेतृत्वमात्रेण एव सन्तुष्टः आसीत् बहूनि वर्षाणि यावत् ।

राजनैतिकक्षेत्रे न कोऽपि न कस्यापि शत्रुः इति सार्वजनिकतया उद्घोषितवान् सः स्वस्य अधिकारावधौ विरोधिपक्षस्य सदस्यैः सर्वैः सह अपि मैत्र्या व्यवहरति स्म । अधिकारे गते अपि तस्य मैत्रीव्यवहारः अक्षुण्णः एव आसीत् । इदानीं उपराष्ट्रपतिपदे तिष्ठन् एव सः राज्यसभायाः सभापतिस्थानम् अपि अलङ्करोति ।

लक्षशः वाचकानां प्रतिनिधित्वेन चन्दमामा उपराष्ट्रपतये भैरोसिद्धशेखावतवर्याय अभिनन्दनानि समर्पयति, शुभोदकं च आशंसति ।

चिन्तोः फेनकचयनम्

अहम् एतत् एव
फेनकमिच्छामि ।

आर्ये ! उत्तमम् एव
चितं बालेन । मैसूरुश्रीगन्ध-
बालफेनकं श्रीगन्धवातामयोः
तैलेन समृद्धम् अस्ति । चर्पणः
आरोग्यस्य रक्षणाय नितराम्
उपकारकम् एतत् ।

चतुराः बालाः
सदापि मैसूरुश्रीगन्ध-
बालफेनकम् एव
इच्छन्ति ।

गतेभ्यः अशीतिवर्षेभ्यः श्रीगन्धस्य
सुगन्धं गृहं गृहं प्रापयन्ती अस्ति
मैसूरुश्रीगन्धसंस्था ।

Almond oil moisturiser and antiseptic soap

अज्ञातप्रायाणि त्रेक्षणीयस्थलानि

‘अराकु’खातः

अग्रिमप्रवासावसरे यदि भवन्तः पर्वत-प्रदेशान् द्रष्टुम् इच्छेयुः तर्हि आन्ध्रप्रदेशीयम् अराकुखातम् अवश्यं गच्छेयुः । एषः खातः प्रशान्तपरिसरोपेतः । पूर्वघट्टप्रदेशे अनन्तगिरि-पर्वतश्रेण्यां विशाख-पत्तनतः ११२ कि.मी. दूरे समुद्रस्तरात् ९७५

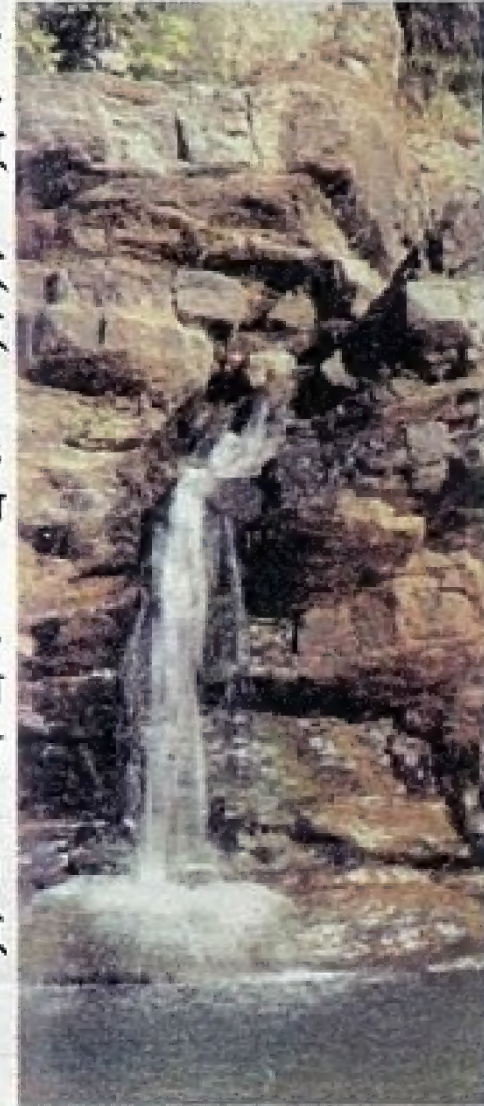
मीटरुन्नते स्थले अस्ति एषः । प्रसिद्धः ‘झिल्डा’जलपातः एतस्मिन् अस्ति ।

गिरिजनानां वासस्थानम् एतत् आरक्षितस्थलम् अस्ति । शीतलम् आह्लादकरं वातावरणं रमणीयेन नैसर्गिकसौन्दर्येण युक्तं सत् प्रवासिजनानां मनांसि हरति विशेषेण ।

एतस्मिन् प्रदेशे गिरिजनाः दृश्यन्ते आधिक्येन । सम्मार्जनी, तिन्त्रिणी, मधु इत्यादीनां क्रयणं विक्रयणं वा कुर्वन्तः ते तत्र तत्र दृष्टिगोचराः भवन्ति ।

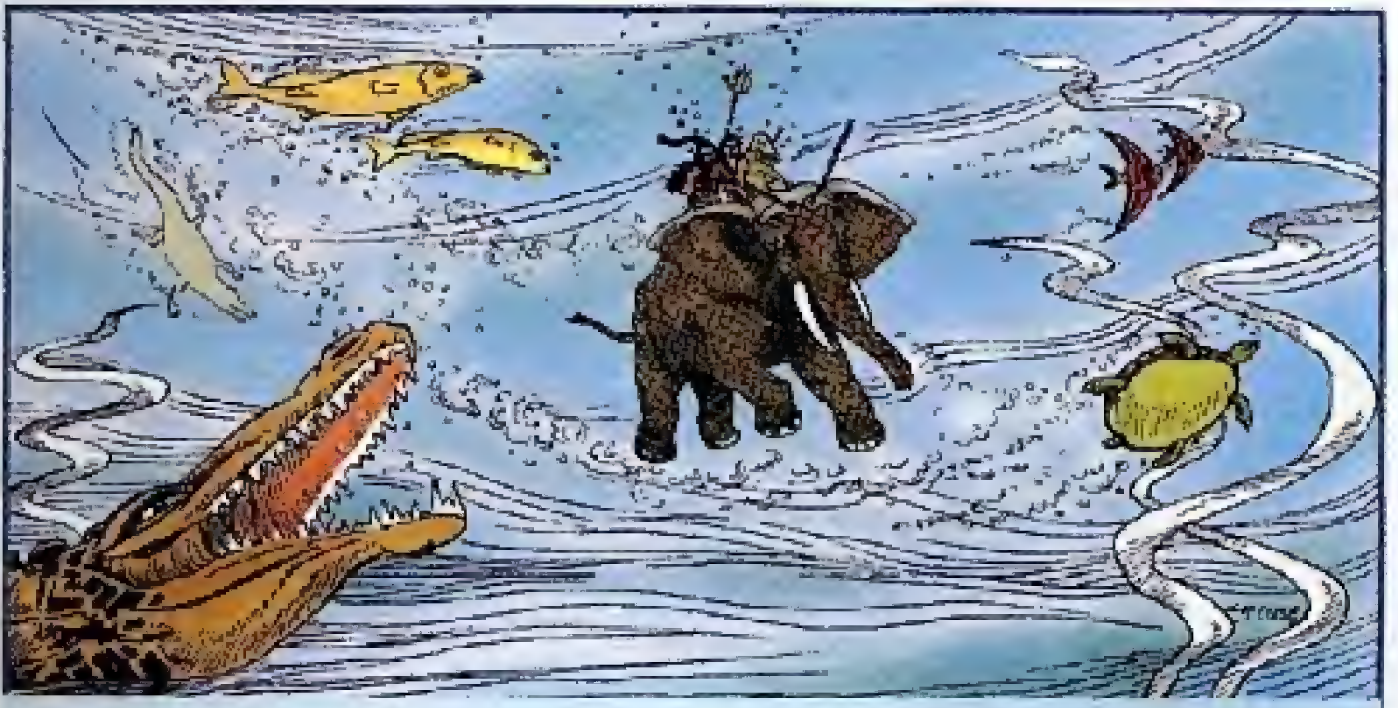
एतस्मिन् प्रदेशे ये गिरिजनाः वसन्ति तेषां जीवनशैल्याः, कलायाः, संस्कृतेः च परिचायकः कश्चन अपूर्वः प्रदर्शनालयः एतस्मिन् प्रदेशे अस्ति । सर्वप्रकारैः अपि सज्जः दर्शनार्हः गिरिजनग्रामः अपि अस्ति अत्र ।

अराकुप्रदेशे भवन्तः सुदीर्घा पादयात्राम् अपि कर्तुम् अर्हन्ति । हरिततृणानाम् उपरि सञ्चरन्तः अपूर्वाणि सस्यानि वृक्षान् च द्रष्टुम् अपि अर्हन्ति ।

मार्गविवरणम्

अराकुखातः विशाखपत्तनतः ११२ कि.मी. दूरे अस्ति । तं प्रदेशं प्राप्तुं रेलमार्गः, लोक-यानमार्गः चेति उभौ अपि स्तः । कोट्टावलस-किरन्दुलरैल्मार्गे अराकुखातः अस्ति । प्रतिदिनं विशाखपत्तनतः प्रातः एकं रेलयानं निर्गत्य सायं प्रत्यागच्छति ।

मायासरोवरः

७

[अश्वारोहिणः सैनिकस्य मुखात् जयशीलः ज्ञातवान् यत् मन्त्री धर्ममित्रः पर्वतीयसरोवरस्य तीरे उपस्थितः अस्ति इति । अतः सः मकरकेतुना सह तस्य समीपं गतवान् । मकरकेतुः अवगतवान् यत् मम मरणं निश्चितम् इति । अतः सः पिपासानिवारणव्याजेन जलग्रहं सरोवरसमीपं नीतवान्, जले निमग्नः अभवत् च । जयशीलः सिद्धसाधकश्च तेन सह गतवन्तौ आस्ताम् । तौ अपि जले निमग्नौ जातौ । तदनन्तरम्]

जले निमग्नः जलग्रहः वेगेन अग्रे अगच्छत् । जयशीलः सिद्धसाधकः च उपरि गमनाय अवकाशम् एव न प्राप्तवन्तौ । एतस्मात् सिद्धसाधकः नितरां भीतः । सः भयकारणतः उच्चस्वरेण अवदत् - “हे महाकालि !” इति ।

जयशीलः तस्य आक्रन्दनं स्पष्टतया शृणोति स्म । पुरतः उपविष्टः मकरकेतुः

अपि तेन स्पष्टतया दृश्यते स्म । “जले तिष्ठन् अपि अहं कथं द्रष्टुं श्रोतुं च शक्नोमि ?” इति आश्चर्यम् अनुभूतवान् सः ।

तदा मकरकेतुः उच्चैः हसन् अवदत् - “जयशील ! वयम् इदानीं जलस्य अधोभागे स्मः । किं कोऽपि मानवः जले तिष्ठन् श्वासोच्छ्वासं कर्तुं शक्नोति ? किं सः वक्तुं द्रष्टुं वा शक्नुयात् ?” इति ।

जलग्रहः वेगेन अग्रे गच्छन् आसीत् ।
पुरतः प्राप्तां पर्वतीयगुहाम् अतिक्रम्य सः
जले अग्रे गतवान् ।

जलग्रहस्य उपरि उपविष्टः मकरकेतुः
जलग्रहम् अग्रे गमनाय प्रेरयन् अवदत् -
“जयशील ! सिद्धसाधक ! किमर्थं किमपि
न उच्यते ? किमर्थम् एतत् मौनम् ? किं
चिन्ताग्रस्तौ भवन्तौ ? भवन्तौ जलस्य अन्तः
तिष्ठन्तौ अपि सजीवं स्तः । किम् एतस्य
कारणं किमिति ज्ञायते ?” इति ।

“आम् । अवगतं मया । वयं जल-
ग्रहसम्पर्के यावत् तिष्ठामः तावत् मानवाः
अपि वयं सप्राणाः स्थातुं शक्नुमः” इति
धैर्येण अवदत् जयशीलः ।

“भवता सम्यक् एव उक्तम् । वस्तुस्थितिं
जानतः अपि भवतः हस्ते खड्गः किमर्थम् ?”

इति उपहासमिश्रितेन स्वरेण पृष्ठवान् मकर-
केतुः ।

“भवतः शिरसः कर्तनार्थम् । भवान्
जलग्रहम् उपरि नयति उत न ?” इति
कठोरस्वरेण अपृच्छत् जयशीलः ।

सिद्धसाधकः शूलम् उन्नीय - “अये
महाकालि ! भवती अद्यावधि तादृशं भक्तं
न दृष्टवती स्यात्, यश्च जले बलिं दत्तवान्
स्यात् । अद्य तादृशी घटना घटते । सन्तुष्टा
भवतु भवती” इति उक्त्वा स्वस्य शूलं
मकरकेतोः कण्ठस्य समीपे गृहीतवान् ।

तदा मकरकेतुः उच्चैः हसन् अवदत् -
“भोः, अहं भवतः आज्ञां न पालयिष्यामि ।
किम् एतदर्थं भवान् जयशीलः वा मम शिरः
कर्तयितुं शक्नुयात् ? यदि भवन्तौ मम शिरः
कर्तयेतां तर्हि जलस्य अन्तः स्थित्यर्थम्
अपेक्षिता भवतोः शक्तिः क्षीणा भविष्यति ।
ततः भवतोः शवः जले प्लविष्यते । स्मर्यते
खलु एतत् सर्वम् ?” इति ।

मकरकेतोः एतस्य वचनस्य श्रवणात् तौ
अवगतवन्तौ यत् आवाम् अत्र बन्धिनी जातौ
स्वः इति । तयोः हृदये अल्पा भीतिः अपि
उत्पन्ना ।

“भवन्तौ न मया बद्धौ । अहम् अपि न
भवद्भ्यां बद्धः । जलग्रहः जलमार्गेण गच्छन्
जलाशयस्य अपरपार्श्वे स्थितं प्रदेशं प्राप्स्यति
अचिरात् एव । तदा भवन्तौ निर्विघ्नतया
अपेक्षितं स्थलं गन्तुं शक्नुतः” इति अवदत्
मकरकेतुः ।

अर्धघण्टाभ्यन्तरे जलग्रहः सरोवरस्य
अपरपार्श्वं प्राप्य जलस्य ऊर्ध्वभागम् आगत्य

शुण्डाम् उन्नीय सकृत् उच्चैः घीड्वारम्
अकरोत् ।

जयशीलः सिद्धसाधकः च सुदीर्घं
श्वासोच्छ्वासं कृतवन्तौ । सजीवं स्थितं यत्
तदर्थं भगवते धन्यवादान् समर्पितवन्तौ तौ ।

जयशीलः मकरकेतुम् अपृच्छत् - “मकर-
केतो ! किमेषः एव मायासारोवरः ?” इति ।

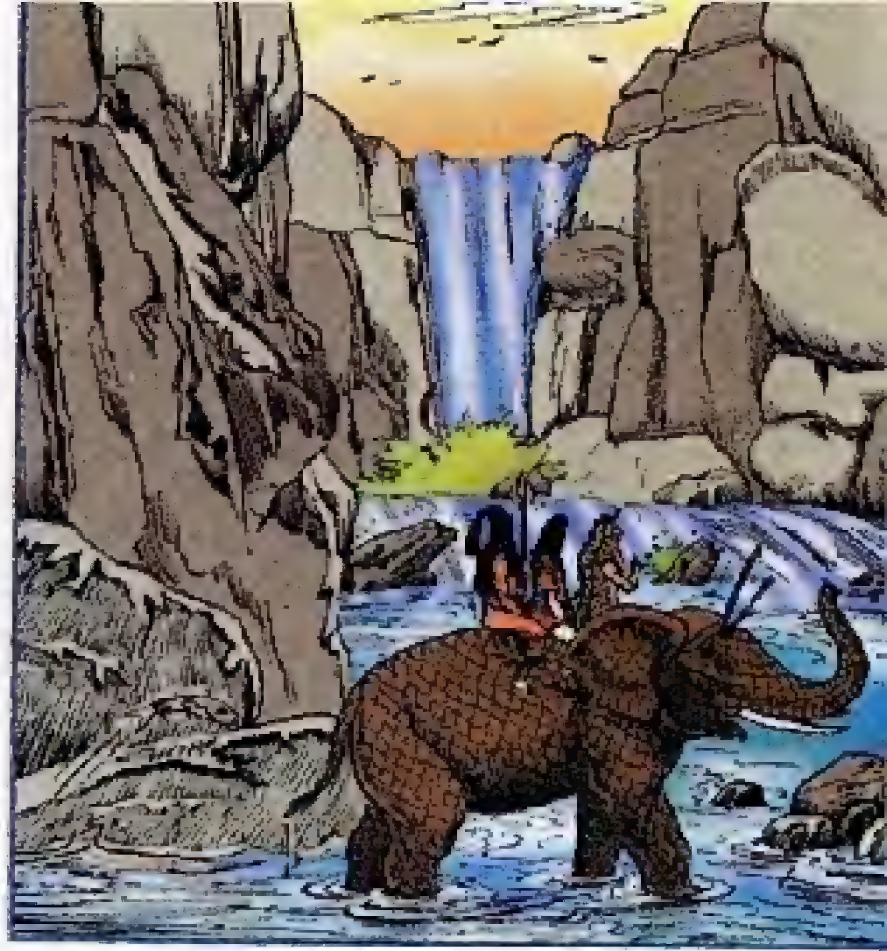
मकरकेतुः जयशीलस्य दिशि मुखं
परिवर्त्य अवदत् - “एषः न मायासारोवरः ।
ये तं दृष्टवन्तः ते अद्यावधि सजीवं न
स्थितवन्तः” इति ।

जयशीलः यावत् तम् अन्यत् किमपि
प्रष्टुम् उद्युक्तः तावता सः उच्चस्वरेण
आज्ञापयत् - “जलग्रह !” इति ।

सिद्धसाधकः जयशीलः च झटिति ज्ञात-
वन्तौ यत् महती विपत्तिः उपस्थिता अस्ति
इति । अतः तौ झटिति गजात् उल्लुल्य जले
पतित्वा तरणम् आरब्धवन्तौ । कश्चन वृक्षः
प्रवाहेण आनीयमानः ताभ्यां दृष्टः । तौ उभौ
अपि तं गृहीतवन्तौ, अल्पेन एव प्रयत्नेन तम्
आरुह्य उपविष्टवन्तौ च ।

तदा ताभ्यां लक्षितं यत् कश्चन व्याघ्रः
अपि पादाभ्यां काञ्चित् वृक्षशाखां गृहीत्वा
वृक्षेण सहैव प्लवमानः अस्ति इति । स च
वृक्षः क्षणं यावत् जले निमज्जन् पुनः क्षणं
यावत् जले प्लवमानः च अग्रे गच्छति स्म ।
तावता कश्चन जलग्रपातः सम्प्राप्तः । एतत्
लक्षितवन्तौ जयशीलः सिद्धसाधकः च भीत्या
कम्पमानौ नेत्रे निमील्य स्थितवन्तौ ।

पर्वतभागात् जलं शिलाखण्डराशेः उपरि
पतति स्म । जलेन सह आगतः वृक्षः

कस्याश्चित् महाशिलायाः उपरि पतितः ।
तस्मात् वृक्षः द्विधा विभक्तः जातः । एकस्मिन्
भागे जयशीलः आसीत्, अपरस्मिन् भागे
सिद्धसाधकः व्याघ्रः च आस्ताम् । किञ्चित्-
कालानन्तरं जयशीलः नेत्रे उन्मील्य दृष्टवान् ।
तस्य शरीरम् अनतिगभीरे जले प्लवते स्म ।
अनतिदूरे एव तीरं दृश्यते स्म । जलग्रपातस्य
कलकलरवः श्रूयते स्म ।

‘अहो, अहं सजीवः अस्मि’ इति चिन्तयन्
सः जले स्थितवान् । तावता तेन सिद्धसाधकः
स्मृतः । ‘सः कुत्र स्यात् ?’ इति चिन्तयन्
सः परितः दृष्टिं प्रसारितवान् । किन्तु
सिद्धसाधकः कुत्रापि न दृष्टः ।

जयशीलः तीरं प्राप्य गुल्मान् अपसारयन्
किञ्चित् अग्रे गतवान् । तावता व्याघ्रस्य गर्जनं
तेन श्रुतम् । तदा सः वृक्षेण सह आगतं

व्याघ्रं स्मृतवान् । सिद्धसाधकस्य अपाय-
सम्भावनां चापि स्मृतवान् ।

सः झटिति कोषात् खड्गम् अपनीय हस्तेन
गृहीत्वा तां दिशाम् अनुसृत्य गतवान्, यत्र
व्याघ्रस्य गर्जनं श्रूयते स्म ।

तत्र सिद्धसाधकः मुच्छां प्राप्य पतितः तेन
दृष्टः । व्याघ्रस्य पादेषु व्रणाः जाताः आसन् ।
अतः सः मन्दगत्या सिद्धसाधकसमीपम्
आगच्छन् आसीत् ।

जयशीलः एकं शिलाखण्डं स्वीकृत्य
व्याघ्रं लक्ष्यीकृत्य क्षिप्तवान् । शिलाप्रहारं
प्राप्य व्याघ्रः गर्जन् एव मुखं परिवृत्य
दृष्टवान् ।

एतावता सिद्धसाधकः सचेतनः जातः ।
पुरतः यदा व्याघ्रः दृष्टः तदा तदीयं धैर्यं
सर्वथा विलुप्तम् । "महाकालि ! मां रक्ष !"

इति उच्चैः आक्रोशनं कृतवान् सः ।

अत्रान्तरे जयशीलः ज्ञातवान् यत् तस्य
व्याघ्रस्य पादेषु व्रणाः जाताः सन्ति, पृष्ठ-
भागीयौ पादौ भग्नौ च स्तः इति । अतः सः
तस्य पृष्ठभागीयौ पादौ गृहीत्वा आकर्षन् तं
व्याघ्रं दूरे नीतवान् । तावता उत्थाय स्थितवान्
सिद्धसाधकः अवदत् - "जयशील ! भवान्
अत्र ! व्याघ्रगर्जनं श्रुत्वा अहं सचेतनः जातः"
इति ।

अनतिदूरे एव पतितं स्वस्य शूलं गृहीतवान्
सिद्धसाधकः । ततः जयशीलस्य हस्तात् खड्गं
स्वीकृत्य - "एषः व्याघ्रः महतीं पीडाम्
अनुभवन् अस्ति । आसन्नमरणः अस्ति एषः ।
एतस्य एतां दुरवस्थां अहं द्रष्टुं न शक्नोमि ।
अतः अहम् एतं पीडामुक्तं करिष्यामि । तस्मात्
एव पुण्यं प्राप्यते" इति वदन् एकेनैव प्रहारेण
व्याघ्रस्य मुण्डं रुण्डात् पृथक् कृतवान् ।

जयशीलः चिन्तामग्नः आसीत् । सः
चिन्तामिश्रितस्वरेण उक्तवान् - "सः मकर-
केतुः कथमपि ग्रहीतव्यः एव अस्माभिः"
इति ।

"तत् तु सत्यम् एव । किन्तु सः इदानीम्
अत्र नास्ति खलु ? अतः तद्विषये चिन्तनार्थं
न एषः समयः । इदानीं तु वयं कुत्र स्मः
इत्येव न ज्ञायते । अतः आदौ तत् ज्ञातव्यम् ।
एतस्य प्रदेशस्य परिचयः प्राप्तव्यः" इति
अवदत् सिद्धसाधकः ।

जयशीलः प्रतिवचनं वक्तुं यावत् उद्युक्तः
तावता वनस्थानां वृक्षाणां मध्यतः कस्यचित्
मानवस्य हाहाकारध्वनिः श्रुतः । तेनैव सह
कस्यचित् वन्यमेषस्य आक्रन्दनम् अपि

श्रुतम् ।

“किं वन्यमेषः कमपि पुरुषं पीडयन् अस्ति ? अथवा कश्चन पुरुषः एव वन्यमेषं ग्रहीतुं प्रयासं कुर्वन् अस्ति ? मम तु भासते यत् उभौ अपि विपद्ग्रस्तौ स्तः इति । अतः आवां तत्र गच्छाव अविलम्बेन” इति अवदत् सिद्धसाधकः ।

ततः उभौ अपि वेगेन ध्वनिम् अनुसृत्य गतवन्तौ । अल्पे एव काले ताभ्याम् एकं विलक्षणं दृश्यं दृष्टम्, यच्च नितरां भयजनकम् आश्चर्यकारकं च आसीत् । नदीतीरे कश्चन वृक्षः आसीत् । तस्य शाखाः सर्वासु दिक्षु प्रसृताः आसन् । तस्य शाखयोः अग्रभागे लम्बेते स्म कश्चन जनः मेषः च ।

एतत् दृष्ट्वा सिद्धसाधकः शूलम् उन्नीय अवदत् - “कश्चन भूतः अदृश्यरूपेण तिष्ठन् एतौ गृहीतवान् अस्ति । अहं मम शूलेन तस्य भूतस्य हृदयम् एव विदारयिष्यामि” इति ।

एवम् उक्त्वा दावत् सः शूलं क्षेप्तुम् उद्युक्तः तावता वृक्षस्य काचित् शाखा अधः आगत्य सिद्धसाधकस्य स्कन्धम् अस्पृशत् ।

‘एषा शाखा मां ग्रहीष्यति’ इति ज्ञातवान् सिद्धसाधकः झटिति पार्श्वे उत्प्लुत्य - “भोः जयशील ! एतौ गृहीतवान् न भूतः, अपि तु कश्चन राक्षसः एव” इति उच्चस्वरेण अवदत् ।

जयशीलः प्रतिवचनं किमपि अवदन् किञ्चित् अग्रे गत्वा खड्गेन वृक्षशाखां कर्तितवान् । तस्मात् सः वन्यमेषः पुरुषः च नद्यां पतितौ ।

सः मानवः कम्पमानः एव तरन् तीरम् आगत्य जयशीलसिद्धसाधकौ आश्चर्येण पश्यन् विनयेन - “आर्यौ, भवन्तौ सेनापतिं मां नरभक्षकात् वृक्षात् रक्षितवन्तौ । तदर्थम् अनेके धन्यवादाः । अस्माकं महाराज्ञी भवतोः कृते प्रभूतम् उपायनं दास्यति” इति अवदत् ।

अत्रान्तरे वृक्षाणां मध्ये कोऽपि कलकलः श्रुतः । अनन्तरक्षणे तत्र कश्चन रथः अपि दृष्टः । तस्मिन् एका वामना स्त्री उपविष्टा आसीत् । सा हरिणचर्म धृत्वा मयूर-पिञ्छादिभिः अलङ्कृतं किरीटं धृतवती आसीत् । तस्याः रथम् उभौ वन्यमेषौ कर्षतः स्म । तस्याः पृष्ठतः वन्यमेषारूढाः बहवः वामनाः आगच्छन्तः आसन् ।

तां दृष्ट्वा सः वामनः सेनाधिपतिः विनयेन - “महाराज्ञि ! अभिवादये” इति उक्त्वा

प्रणम्य जयशीलसिद्धसाधकौ प्रदर्शयन् -
“एतौ वीरौ मां जीवभक्षकवृक्षात् रक्षित-
वन्तौ” इति अवदत् ।

“महतः सन्तोषस्य विषयः । अस्माकं
कृतज्ञताम् अर्हतः एतौ” इति उक्त्वा सा
जयशीलसिद्धसाधकौ पश्यन्ती उक्तवती -
“ह्यः रात्रौ मया भवन्तौ स्वप्ने दृष्टौ । तत्र
भवन्तौ प्रतिज्ञां कृतवन्तौ यत् अस्माकं शत्रुः
नाशयिष्यते, शाश्वतरक्षणं च प्रदास्यते इति ।
इदानीं च भवन्तौ प्रत्यक्षं दृष्टौ । महतः
प्रमोदस्य विषयः एषः” इति ।

“एषा राज्ञी महाचतुरा इव परिलक्ष्यते ।
जयशील ! एतस्याः विषये आवाभ्यां
जागरूकतया भवितव्यम्” इति मन्दस्वरेण
जयशीलम् अवदत् सिद्धसाधकः ।

“स्यान्नाम तथा । तथापि एषा अपायग्रस्ता
अस्ति । अतः एतस्याः साहाय्यम् अस्माकं

कर्तव्यम्” इति अवदत् जयशीलः ।

एतत् निराकुर्वन् सिद्धसाधकः अवदत् -
“एवं नास्ति जयशील ! प्रमुखं लक्ष्यं विस्मृत्य
एतस्मिन् प्रवर्तामहे चेत् अस्माकम् अमूल्यः
समयः व्यर्थीकृतः भवेत्” इति ।

“मित्र ! समयस्य व्यर्थीकरणं न एतत् ।
कनकाक्षराजस्य अपत्ययोः इव एतस्याः
प्राणाः अपि अमूल्याः एव । अपायग्रस्तानां
रक्षणम् अस्माकं कर्तव्यम् । अतः यथाशक्ति
एतस्याः साहाय्यं कृतं चेत् धर्मः पालितः
स्यात्” इति अवदत् जयशीलः ।

अत्रान्तरे समीपस्थस्य पर्वतस्य शिखरात्
भयजनकः कश्चन चीत्कारः श्रुतः । सर्वे तस्यां
दिशि दृष्टिं प्रसारितवन्तः । पर्वतशिखरे दश-
द्वादश-पादपरिमितोन्नतः कश्चन विकृतः
आकारः स्तिरः दृश्यते स्म । तस्य हस्ते काचित्
महती शिला आसीत् । तस्य कटौ काचित्

शृङ्खला बद्धा आसीत् । शृङ्खलायाः अपरम् अग्रम् एकेन हस्तेन गृहीत्वा अपरेण हस्तेन खड्गं गृहीतवान् कश्चन पुरुषः तस्य पृष्ठतः स्थितः दृश्यते स्म ।

विकृताकारस्य दर्शनात् वामनराज्ञी, तस्याः सहचराः च भीत्या कम्पमानाः जाताः । विकृताकारस्य पृष्ठतः स्थितः जनः खड्गेन तं पीडयितुम् उद्युक्तः जातः । तदा चीत्कारं कुर्वन् सः विकृताकारः हस्तस्थां शिलाम् इतस्ततः अद्यालयत् द्वित्रवारम् ।

एतत्सर्वं दृष्ट्वा जयशीलः सिद्धसाधकम् उद्दिश्य - “एतं घोराकारं स्वाधीनीकृत्य यः क्रीडति सः न वामनः । स तु वयम् इव सामान्यः मनुष्यः । किन्तु अयं विकृताकारः जन्तुः कीदृशः इति न ज्ञायते” इति उक्त्वा राज्ञीं पश्यन् अपृच्छत् - “महाराज्ञि ! भवती शत्रुविषयं वदन्ती आसीत् । तत्र दृश्यमानः घोराकारः जीवी, तस्य स्वामी च एव किं भवत्याः शत्रुः ?” इति ।

राज्ञी कथमपि धैर्यं धृत्वा रथात् अवतीर्य तयोः पुरतः स्थित्वा अवदत् - “महात्मानौ !

अस्माकं शत्रुः पर्वतस्य अपरपार्श्वे निवसति । वस्तुतः सः अस्मज्जातीयः एव । परन्तु सः आत्मानं यक्षकुलीयं वदन् स्वस्य श्रेष्ठतां प्रतिपादयति । स्वस्य श्रेष्ठताविषये महान् गर्वः अपि तस्य । अस्माकं नाशं प्रतिज्ञातवान् अस्ति सः” इति ।

“सः एतादृशं घोरं जीविनं स्वाधीनीकृतवान् अस्ति । तस्य साहाय्येन भवतः पराजेतुं लीलया शक्नुयात् सः । तथापि तेन किमर्थं तथा न कृतम् ?” इति अपृच्छत् जयशीलः ।

“सः घोरः जन्तुः नरवानरः अस्ति । तद्द्वारा यः शिलां क्षेपयन् अस्ति सः तु भवन्तौ इव कश्चन सामान्यः मानवः । एतौ उभौ अपि दशभ्यः दिनेभ्यः पूर्वम् अस्मच्छत्रु-पक्षं प्रविष्टवन्तौ स्तः” इति उक्तवती वामन-राज्ञी ।

यावत् राज्ञ्याः कथनं न समाप्तं ततः पूर्वम् एव सः नरवानरः उच्चैः चीत्कारं कुर्वन् महाशिलां वामनजनानाम् उपरि पातितवान् ।
- (अनुवर्तते)

योग्यायाः वध्वाः प्राप्तिः

होजा नासीरुद्दीनः मित्रेण सह काफीं पिबन् आसीत् । तस्मिन् समये अपरः कश्चित् सुदृढं महता सन्तोषेण अभिवादनं कृत्वा अवदत् - “अग्रिमे सप्ताहे मम विवाहः भविष्यति । अतः अहं सन्तोषेण अस्मि । होजावर्य ! भवान् कदापि स्वविवाहविषये किं न चिन्तितवान् एव ?” इति ।

“मया चिन्तितम् आसीत् एव । किन्तु सा च पूर्वतनकालीना घटना” इति अवदत् होजा ।

“किं तदा कापि वधूः न मिलिता ?” इति अपृच्छत् सः सुदृढम् ।

“मिलिता एव । यदा अहं तरुणः आसं तदा योग्यायाः वध्वाः अन्वेषणं कुर्वन् गृहात् निर्गतवान् । पर्वतान् खातान् च अतिक्रम्य मया दूरप्रयाणं कृतम् । अन्ते एकस्मिन् पर्वतखाते सुन्दरी काचित् दृष्टा । सा बुद्धिमती उदारा च आसीत् । किन्तु सा लौकिक-व्यवहारज्ञानवती न आसीत् । एषा

मम व्यवहारेषु साहाय्यं कर्तुं न शक्नुयात् इति विचिन्त्य मया सा न परिणीता । अनन्तरं मम प्रयाणम् अनुवृत्तम् । एकं महत् नगरं प्राप्तं मया । तत्र मया अपरा सुन्दरी दृष्टा । सा बुद्धिमती, उदारा, व्यवहारज्ञा च आसीत् । ...”

“तथापि किमर्थं सा न परिणीता ?” मित्रेण पृष्टम् ।

“सा मम भाषां न जानाति स्म । अहं च तस्याः भाषां न जानामि स्म । एवं स्थिते आवयोः सम्भाषणं कथं वा प्रचलेत् ? सा च मम साहाय्यं कथं कुर्यात् ? अतः तस्याः परिणयः निराकृतः मया । ततः अग्रे गच्छता मया मित्रतेशः प्राप्तः । तत्र अन्या सुन्दरी दृष्टा मया । सा बुद्धिमती, उदारा, व्यवहारज्ञा च आसीत् । आध्यात्मज्ञानवती च आसीत् । अतः सा परिपूर्णा इति निर्देष्टुं योग्या आसीत् । सा मम भाषां जानाति स्म अपि । अतः मया महान् आनन्दः प्राप्तः । मया चिन्तितं यत् भगवतः कृपया अद्य योग्या वधूः प्राप्ता मया इति ।”

“एतादृशी यदा प्राप्ता तदैव सा किमर्थं न परिणीता भवता ?” इति अपृच्छत् मित्रम् ।

“किन्तु मित्र ! किं करवाणि ? सा योग्यस्य पत्युः अन्वेषणे निरता आसीत् । अतः तया अहं तिरस्कृतः” इति खेदेन अवदत् होजावर्यः ।

वेताल- कथा

सिद्धेन्द्रस्य हितबोधः

हृदयव्रती त्रिविक्रमः पुनरपि वृक्षस्य समीपं गत्वा शाखायां लम्बमानं शवं स्वस्य स्कन्धे आरोप्य यथापूर्वं मौनेन श्मशानाभिमुखं प्रस्थितवान् । तदा शवान्तर्गतः वेतालः अवदत् - 'राजन् ! प्राणापायम् अपि अविगणय्य यदेतत् साहसं क्रियते भवता तत् केन उद्देशेन ? राज्ञः भवतः सकाशे किं वा नास्ति ? अपारम् ऐश्वर्यं, यशः, जनानुरागः, शक्तिः इत्यादयः भवतः सन्ति एव । तथापि एषः उद्यमः किमर्थम् ? किं भवान् काञ्चित् मन्त्रतन्त्रादिविद्यां स्वाधीनीकर्तुम् इच्छति ? तथा चेत् जागरूकतया स्थितिः वरम् । यतः तादृश्याः विद्यायाः प्राप्तिः उपयोगः वा न

सुकरः । उपयोगशब्दः यदा स्मृतः तदा काचित् कथा मम स्मृतिपथम् आगता । पूर्वं सिद्धेन्द्रः नाम गुरुः स्वशिष्ययोः रविवर्म-विजयसिंहयोः कृते मन्त्रतन्त्रशक्तिं दत्त्वा उक्तवान् आसीत् यत् एतस्याः उपयोगः स्वार्थाय न स्यात् इति । विजयसिंहः स्वार्थाय तस्याः उपयोगं कृतवान् । तथापि अपरः कश्चित् पण्डितः तदीयं कृत्यं समर्थितवान् । एतत्सर्वम् एवं सङ्ग्रहेण उक्तं चेत् भवता किं वा ज्ञायेत ? अतः तां कथां विस्तरेण श्रावयामि । मार्गायासपरिहारार्थं तां श्रद्धया शृणोतु तावत्" इति ।

अनन्तरं वेतालेन कथा आरब्धा -

पूर्वं कदाचित् महापण्डितः सिद्धेन्द्रः अरण्ये गुरुकुलं चालयति स्म । कदाचित् सः विद्याभ्यासं समापितवतः छात्रान् उद्दिश्य अवदत् - "मया यद्यत् ज्ञायते तत्सर्वं

बोधितम् । भवद्भिः सर्वैः एकं मुख्यं धर्मसूत्रं स्मर्तव्यम् । भवन्तः स्वस्य परिश्रमेण, बुद्धिमत्तया, कौशलेन च अपेक्षितं सर्वं सम्पादयेयुः । क्वचित् महान् परिश्रमः कृतः चेदपि कार्यं न सिध्यति । तदा एव भवद्भिः मन्त्रशक्तेः उपयोगः करणीयः, या च भवद्भिः ज्ञाता अस्ति । एतदत्र स्मर्तव्यं यत् प्रयत्नम् एव अकृत्वा विनायासेन फलं प्राप्तुं यदि मन्त्रविद्यायाः प्रयोगः क्रियेत तर्हि अहितं भविष्यति इति" इति ।

विजयसिंहः रविवर्मा च सुहृदौ । तयोः गाढा मैत्री । तौ गौतमीपुरनिवासिनौ । दशाधिकवर्षाणि गुरुकुले विद्याभ्यासं कृत्वा तौ गुरोः प्रीतिं सम्पादितवन्तौ आस्ताम् । स्वस्थानं गन्तुम् इच्छन्तौ तौ गुरुं साष्टाङ्गं नमस्कृतवन्तौ । आशीर्वादं कुर्वन् गुरुः सिद्धेन्द्रः मन्दहासं प्रकटितवान् । सः मन्दहासः सूचयति स्म यत् मया उक्तं भवद्भ्यां न विस्मरणीयम् इति ।

गुरुकुलात् प्रत्यागच्छन्तौ तौ गोपुरनामकं ग्रामं प्राप्तवन्तौ । ग्रामे काचित् धर्मशाला आसीत् । तस्यां तौ वासं कृतवन्तौ । भोजनं कृत्वा तौ यदा बहिः उपविष्टवन्तौ आस्तां तदा ग्रामीणानां वार्तालापतः ताभ्यां ज्ञातं यत् तद्दिने सायं ग्रामे मल्लयुद्धं भविष्यति इति । तस्मिन् ग्रामे त्रिनेत्रः नाम कश्चन बलाढ्यः पुरुषः आसीत् । तस्य विश्वासः आसीत् यत् मां पराजेतुं कोऽपि न शक्नोति इति । ग्रामाधिकारी घोषितवान् आसीत् यत् यः त्रिनेत्रं जेष्यति तस्मै सहस्रं सुवर्णनाणकानि दास्यन्ते इति ।

एतत् ज्ञात्वा रविवर्मा विजयसिंहम् अवदत् - "विजय ! आवां गुरुकुले मल्लयुद्धम् अधीतवन्तौ स्वः । पुरस्कारप्राप्त्यर्थम् एव न, अपि तु मल्लयुद्धे कियत् प्रावीण्यम् अर्जितम् इति ज्ञातुं वा अस्माभिः अत्र भागः ग्रहीतव्यः । गुरुकुले गुरुवर्येण आयोजितासु स्पर्धासु सर्वासु अपि मया एव विजयः प्राप्तः । अतः अहं त्रिनेत्रेण सह मल्लयुद्धं करिष्यामि" इति ।

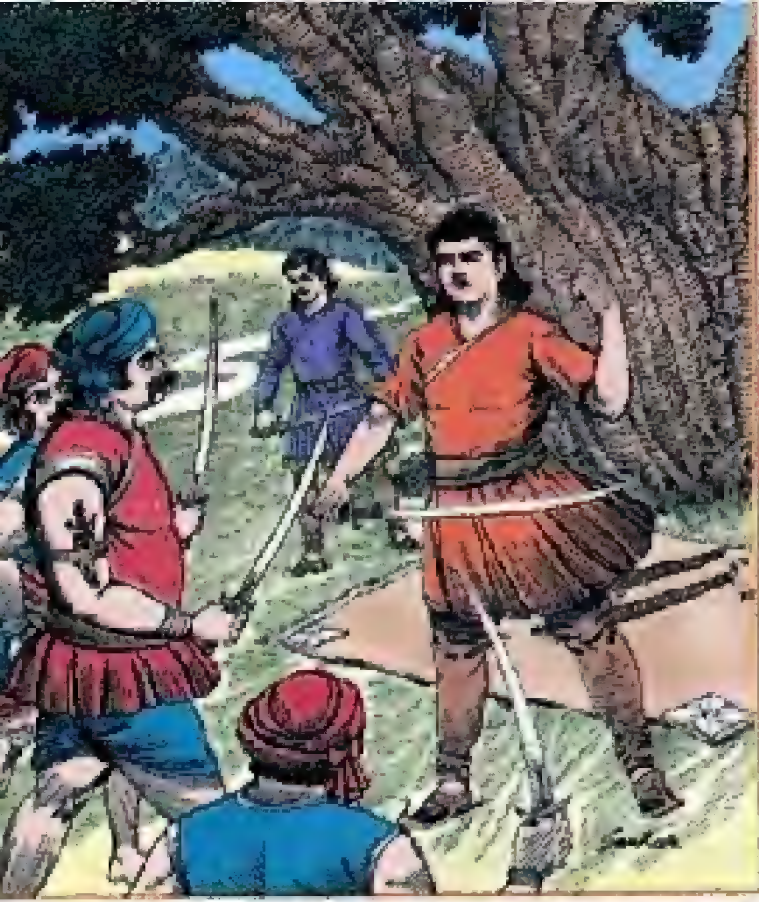
तदा विजयसिंहः अवदत् - "मित्र ! भवान् तु धनिककुले जातः । अतः धनस्य आवश्यकता नास्ति भवतः । अहं नितरां निर्धनः अस्मि । सहस्रस्य सुवर्णनाणकानां सम्पादनाय स्थितम् एतम् अवसरं मह्यं ददातु कृपया" इति ।

रविवर्मा सहर्षम् एतं प्रस्तावम् अङ्गी-

कृतवान् । ततः तौ मल्लयुद्धस्थलं प्राप्तवन्तौ । तत्र जनानां महान् सम्मर्दः आसीत् । ग्रामाधिकारी, अन्ये ग्रामस्य ज्येष्ठाः च वेदिकायाम् उपविष्टाः आसन् । मल्लयुद्धम् आरब्धम् । सर्वेषु पश्यत्सु त्रिनेत्रः सर्वान् मल्लान् पराजितवान् ।

अन्ते विजयसिंहः मल्लाङ्गणं प्रविष्टवान् । किञ्चित्कालं विजयसिंहत्रिनेत्रयोः मल्लयुद्धं प्रवृत्तम् । आदौ यद्यपि उभयोः अपि समानं सामर्थ्यं दृष्टं, तथापि अल्पे एव काले विजयसिंहस्य प्राबल्यं दृष्टिगोचरं जातम् । तस्य प्रहारेभ्यः त्रिनेत्रः भीतः । पञ्च-निमेषाभ्यन्तरे विजयसिंहः त्रिनेत्रं हठात् भूमौ पातितवान् । त्रिनेत्रस्य उरसः उपरि स्वस्य दक्षिणपादं स्थापयित्वा विजयगर्वेण मन्दहासं प्रकटितवान् ।

जनाः हर्षध्वनिं कृतवन्तः । ग्रामाधिकारी विजयसिंहाय सहस्रं सुवर्णनाणकानि दत्तवान् । जनानां प्रशंसा महती प्राप्ता विजयसिंहेन । ततः सः रविवर्मणा सह धर्मशालायां रात्रिं यापितवान् ।

प्रातः धर्मशालातः प्रस्थाय सायंकालसमये तौ एकम् अरण्यं प्रविष्टवन्तौ । तयोः मनसि भावना आगता यत् अन्धकारे अग्रे गमनं न श्रेयसे इति । अतः तौ एकस्य वृक्षस्य अधः शयानौ निद्रामग्नौ जातौ ।

मध्यरात्रे कश्चित् तौ उत्थापितवान् । यदा तौ नेत्रे उन्मीलितवन्तौ तदा तयोः पुरतः त्रयः दृढकायाः लुण्ठाकाः हस्तेन खड्गं गृहीत्वा स्थितवन्तः आसन् ।

तान् दृष्ट्वा विजयसिंहः कठोरस्वरेण पृष्ठवान् - "किम् अपेक्ष्यते ? के भवन्तः ?" इति ।

"किं वयं के इति भवता न ज्ञायते ? ग्रामाधिकारिणा दत्तानि सुवर्णनाणकानि अस्मभ्यं ददातु । अन्यथा वयं भवन्तौ उभौ अपि खण्डशः कर्तयिष्यामः" इति तेषु अन्यतमः उच्चस्वरेण अवदत् ।

विजयसिंहः अङ्गुलीभ्यां शब्दं कृतवान् । तावता खड्गहस्तः कश्चित् चोरः रक्तं वमन् भूमौ पतितवान् । एतत् दृष्ट्वा अपरौ चोरौ "अहो, मान्त्रिकः ! मान्त्रिकः एवः" इति वदन्तौ ततः पलायितवन्तौ ।

एतत् दृष्ट्वा आश्चर्यम् अनुभवन् रविवर्मा अपृच्छत् - "विजयसिंह ! भवता तस्य चोरस्य विषये मन्त्रप्रयोगः कृतः खलु ?" इति ।

एतत् श्रुतवतः विजयसिंहस्य मुखं कान्तिहीनं जातम् । सः अवदत् - "न केवलम् चोरविषये, अपि तु मल्लयुद्धसमये अपि मया मन्त्रप्रयोगः कृतः आसीत्" इति ।

"एतस्य तात्पर्यं सिद्धं यत् स्वार्थप्रेरितः सन् भवान् मल्लयुद्धे जयं प्राप्तवान् इति । गुरुवर्यस्य वचनं विस्मृतं भवता" इति क्रोधेन अवदत् रविवर्मा ।

"मित्र ! मन्त्रशक्तेः उपयोगः कदा करणीयः इत्यत्र आवयोः मतिभेदः अस्ति । अतः किम् अधिकचर्चया ? आवां ग्रामं प्रतिगत्य तत्रत्यं पण्डितम् आवयोः पूर्वतनगुरुं विश्वनाथशास्त्रिणम् एतद्विषये पृच्छाव । तस्य कथनानुगुणं व्यवहराव" इति अवदत् विजयसिंहः ।

रविवर्मा प्रतिवचनं किमपि न उक्तवान् । अनन्तरदिने प्रातः तौ विश्वनाथशास्त्रिणः

आश्रमं प्राप्तवन्तौ । आश्रमः नद्याः तीरे
आसीत् । विश्वनाथशास्त्री आश्रमस्य पुरतः
वृक्षस्य अधः उपविश्य ताडग्रन्थं परिशीलयन्
आसीत् ।

रविवर्मा विजयसिंहः च पादस्पर्शपूर्वकं
तं नमस्कृतवन्तौ ।

तौ आशीवदिन अनुगृह्य विश्वनाथशास्त्री
अपृच्छत् - “भवतोः पित्रोः द्वारा ज्ञातं यत्
भवन्तौ विद्याभ्यासं समाप्य गुरुकुलात्
प्रत्यागच्छन्तौ स्तः इति । अपि सिद्धेन्द्रवर्यः
कुशली ?” इति ।

उभौ अपि गुरुकुलवार्तां सङ्क्षेपेण निवेद्य
सिद्धेन्द्रस्य हितबोधवार्ताम् अपि श्रावित-
वन्तौ ।

तदा विश्वनाथशास्त्री अवदत् - “सिद्धेन्द्र-
वर्यस्य हितवचनम् आजीवनं स्मर्तुं योग्यम्
अस्ति” इति ।

“किन्तु गुरुवर्य ! खेदस्य वार्ता एषा अस्ति
यत् एषः विजयसिंहः तत् हितवचनं विस्मृत-
वान् अस्ति । स्वार्थी सन् एषः स्वधर्म
विस्मृतवान्” इति अवदत् रविवर्मा । ततः
गोपुरग्रामे प्रवृत्तां मल्लयुद्धकथां, अरण्ये प्रवृत्तं
चोरप्रसङ्गं च सः विवृतवान् ।

सर्वं श्रुत्वा विश्वनाथशास्त्री आश्चर्येण
स्तब्धः सन् मन्दहासपूर्वकं विजयसिंहं
दृष्टवान् ।

तदा विजयसिंहः अवदत् - “मम व्यवहारे
किम् अनौचित्यम् अस्ति इति रविवर्मा
विवृणोतु तावत्” इति ।

विश्वनाथशास्त्री शिरः चालितवान् । तदा
रविवर्मा उक्तवान् - “स्वार्थकारणतः एषः

विजयसिंहः मल्लस्य त्रिणेत्रस्य, चोराणां च
विषये मन्त्रशक्तेः प्रयोगं कृतवान् । किम्
एतत् अनुचितं न ? किम् एतत् गुरोः आज्ञायाः
तिरस्करणं न ?” इति ।

तत् श्रुत्वा विश्वनाथशास्त्री रविवर्माणम्
उक्तवान् - “वत्स ! विजयस्य व्यवहारे
स्वार्थः अनौचित्यं वा किञ्चिदपि न दृश्यते ।
चिन्तनात् भवान् एव एतत् स्वयं ज्ञास्यति”
इति ।

वेतालः एवं कथां समाप्य अवदत् -
“अये राजन् ! विजयसिंहः गुरोः हितबोधं
न पालितवान् इत्यत्र नास्त्येव सन्देहः ।
यनाशाग्रस्तः सन् सः त्रिणेत्रविषये चोरविषये
च मन्त्रशक्तेः प्रयोगं कृतवान् । किम् एतत्
अनुचितं न ? विश्वनाथशास्त्री किमर्थं तस्य
व्यवहारं समर्थितवान् ? किं विश्वनाथशास्त्री
पक्षपातम् आचरितवान् ? अथवा तस्य

निर्णयसामर्थ्यम् एव दुर्बलम् ? विजयसिंहः किमर्थं रविवर्माणं विश्वनाथशास्त्रिसमीपं नीतवान् ? विश्वनाथशास्त्री स्वपक्षं समर्थयेत् इति किं सः पूर्वम् एव जानाति स्म ? मम एतेषां प्रश्नानाम् उत्तराणि जानन् अपि यदि भवान् न वदेत् तर्हि भवतः शिरः सहस्रधा भग्नं भवेत्" इति ।

तदा मौनेन स्थातुम् अशक्तः त्रिविक्रमः अवदत् - "विश्वनाथशास्त्रिणः वचनं युक्तम् एव अस्ति । मल्लः त्रिनेत्रः बलेन गर्वितः आसीत् । तादृशः मन्त्रशक्त्या जितः यत् तत्र न कोऽपि दोषः । यदि सः एतदवसरे अपि जितवान् स्यात् तर्हि सः अचिन्तयिष्यत् यत् अहम् अजेयः इति । तस्यः अहङ्कारः द्विगुणितः अभविष्यत् । तदा सः सर्वविधान् अत्याचारान् कर्तुम् उद्युक्तः अभविष्यत् । विजयसिंहः एतत् सर्वं जानन् एव तं पराजित्य एतां सम्भावनाम् उन्मूलितवान् । एतदर्थं यदि तेन मन्त्रशक्तिः प्रयुक्ता स्यात् तर्हि तत्र न किमपि अनौचित्यम् । लुण्ठाकविषये अपि एवम् एव । लुण्ठाकाः स्वभावतः क्रूराः भवन्ति । हिंसा एव तेषां साधनम् । धनदानात्

अपि ते रविवर्माणं विजयसिंहं च त्यजेयुः इत्यत्र न कोऽपि विश्वासः आसीत् । ते रविवर्मणः प्राणान् अपि अपहरेयुः । मित्रस्य रक्षणाय विजयसिंहः मन्त्रशक्तेः प्रयोगं कृतवान् । एतेन समाजहितम् अपि तेन साधितम् । अवसरद्वये अपि जयः सुलभः तु न आसीत् । जये सुलभलभ्ये अपि यदि मन्त्रप्रयोगः कृतः स्यात् तर्हि तत् निश्चयेन अनुचितम् अभविष्यत् । किन्तु विजयसिंहेन तथा तु न कृतम् । तेन अपरम् अपि विवेकपूर्णं कार्यं कृतम् । उचितानुचितनिर्णयाय सः मित्रं रविवर्माणं गुरोः समीपं नीतवान् । गुरोः निर्णयः रविवर्मणः अपि सम्मतः स्यात् खलु ? यदि सः स्वपक्षं स्वयं समर्थितवान् स्यात् तर्हि प्रायः रविवर्मा तत् सर्वथा न अङ्ग्यकरिष्यत् । अतः सः तं गुरुसमीपं नीतवान् । एवं विजयसिंहस्य सर्वे व्यवहाराः विवेकेन कृताः एव" इति ।

एवं वदन् त्रिविक्रमः मौनभङ्गं कृतवान् आसीत् । अतः शवान्तर्गतः वेतालः ततः अदृश्यः भूत्वा वृक्षस्य शाखाम् अवलम्बितवान् ।

अन्धः संन्यासी

स च वर्षाकालः । बुद्धः कस्यचित् पर्वतस्य मूले गुहायां वासं करोति स्म । तत्र बह्व्यः गुहाः आसन् । तासु तस्य अनुयायिनः वसन्ति स्म । समीपस्थाः दूरस्थाः च पण्डिताः तत्र आगत्य बुद्धेन सह धर्मतत्त्वशास्त्रादीनां विषये चर्चा कुर्वन्ति स्म ।

प्रातःकाले लघुवृष्टेः अनन्तरं बालसूर्य-किरणाः सर्वत्र प्रसृताः । बुद्धः स्वगुहातः बहिः आगत्य निसर्गस्य सौन्दर्यम् आस्वदमानः आसीत् । तावता केचन तत्र आगत्य बुद्धम् अभिवादितवन्तः । बुद्धः अपि प्रत्यभिवादनं कृतवान् ।

ततः ते उक्तवन्तः - “भवान् हिंसायाः विरोधी खलु ?” इति ।

“आम्” - बुद्धः शान्ततया उक्तवान् ।

“किन्तु भवतः अनुयायी किञ्चित्कालात्पूर्वं शतशः पिपीलिकाः मारितवान् । सः इदानीं किमपि अकृतवान् इव शान्ततया तत्र उपविष्टः अस्ति” इति वदन्तः ते अनतिदूरे शिलायाः उपरि उपविश्य ध्याने निमग्नं कञ्चित् वृद्धं संन्यासिनं दर्शितवन्तः ।

बुद्धः तं वृद्धसंन्यासिनं सकृत् दृष्ट्वा अवदत् - “सः एकां पिपीलिकाम् अपि मारयितुं नार्हति” इति ।

“न केवलं मया, अपि तु मम सहकारिभिः अपि तेन क्रियमाणं पिपीलिकामारणं दृष्टम् अस्ति । सः सञ्चरन् पिपीलिकाः मारितवान् निर्दयतया” इति अवदत् तेषु कञ्चित् ।

“पिपीलिकाः मृताः स्युः, किन्तु तेन न मारिताः ताः” इति अवदत् बुद्धः ।

“श्रीमन् ! उभयोः अपि वाक्ययोः अर्थः समानः । फलं च समानम्” इति अवदत् सः पुरुषः ।

“भवद्भिः यः दर्शितः सः आध्यात्मिकतया उन्नते स्तरे स्थितः । तस्य मनसि हिंसाभावस्य लेशोऽपि नास्ति । सः अन्धः । अतः तस्य सञ्चारसमये पिपीलीकाः मृताः स्युः कदाचित् । किन्तु तेन स्वबुद्ध्या तु ताः न मारिताः । क्रिया केन उद्देशेन क्रियते इत्येतम् अंशम् अवलम्ब्य हिंसा अहिंसा वा निर्णीता भवति, न तु क्रियामात्रदर्शनेन” इति अवदत् बुद्धः ।

“सः अन्धः ? एतादृशं तपस्विनम् अन्यता बाधते इति तु महते आश्चर्याय” इति अवदन् ते ।

“तस्य आन्ध्यस्य कारणं तदीयानि पूर्वजन्मनः कर्माणि । सः यद्यपि बाह्यचक्षुर्भ्याम् अन्धः, तथापि तदीयम् आन्तरिकं नेत्रम्

उन्मीलितम् अस्ति । अतः एव तं वयं ‘चक्षुःपालः’ इति वदामः । सः आन्तरिकदृष्ट्या पाल्यमानः अस्ति इत्यतः तस्य एतत् नाम” इति अवदत् बुद्धः ।

“महात्मन् ! सः पूर्वस्मिन् जन्मनि तादृशं किं पापं कृतवान्, येन च एतस्मिन् जन्मनि अन्धत्वम् आगतम् ?” इति अपृच्छन् ते ।

तदा बुद्धः तदीयां कथाम् उक्तवान् -

“एषः चक्षुःपालः पूर्वस्मिन् जन्मनि निपुणः वैद्यः आसीत् । एकस्मिन् दिने काचित् वृद्धा तेन दृष्टा । सा स्वस्य उद्दिष्टस्थलं प्रति गमनाय बहुधा कष्टम् अनुभवति स्म ।

“अम्ब ! भवत्याः का समस्या ?” इति अपृच्छत् वैद्यः ।

“अहं कदाचित् तीव्रज्वरग्रस्ता आसम् । तदवसरे एव मम दृष्टिशक्तिः विलुप्ता । अहं पूर्वं विविधेषु गृहेषु कार्याणि कृत्वा जीवामि स्म । इदानीं तु तादृशं कर्तुं न शक्यते मया । तथापि जीवनीयं खलु ? अतः मन्दिरस्य पुरतः उपविश्य भिक्षायाचनां करोमि । तत्र गमनाय एव इदानीम् उद्युक्ता अस्मि” इति अवदत् वृद्धा ।

वैद्यः देवस्थानं प्रति गमनाय मार्गं प्रदर्श्य ताम् अवदत् - “अम्ब ! अहं भवत्याः अन्धतां निवारयितुं शक्नोमि इति भाति” इति ।

“एवम् ! यदि भवान् मम अन्धतां निवारयेत् तर्हि अहं यावज्जीवं भवतः गृहे कार्यं कुर्याम्” इति महता आनन्देन अवदत् सा वृद्धा ।

“किम् एतत् सत्यम् ? किम् एवं प्रतिजानीते भवती ?”

“आम् । अहं तथा प्रतिजाने ।”

वैद्यः स्वगृहकार्याय एकं जनम् इच्छति स्म ।
सः योग्यस्य औषधस्य लेपनेन तस्याः अन्धतां
निवारितवान् । सा द्रष्टुं समर्था जाता ।

अन्धताप्राप्तितः पूर्वं सा वृद्धा कस्यचित्
धनिकस्य गृहे कार्यं करोति स्म । इदानीं
दृष्टिशक्तिं प्राप्तवती सा तदेव गृहं गन्तुम्
इष्टवती, न तु वैद्यस्य गृहम् । अतः सा वैद्यं
वञ्चयितुम् इच्छन्ती अवदत् - “वैद्यवर्य !
भवतः औषधं फलकारि न जातम् इति मन्ये ।
अहं द्रष्टुं न शक्नोमि” इति ।

वैद्यः झटिति ज्ञातवान् यत् एषा असत्यं
वदन्ती अस्ति इति । अतः सः नितरां कुपितः ।
सः ताम् अवदत् - “मम औषधं फलकारि न
भवेत् कथम् ? सर्वथा असाध्यम् एतत् ।
अस्तु तावत्, भवती अपरेण औषधेन नेत्रे
लेपयतु । तदा कः परिणामः भवेत् इति
पश्याम” इति । ततः वृद्धा वैद्येन दत्तेन अपरेण
औषधेन नेत्रयोः लेपनं कृतवती । हन्त ! तस्याः
दृष्टिशक्तिः पुनः विलुप्ता ।

“मम दृष्टिः विनष्टा । मम दृष्टिशक्तिः
विलुप्ता” इति आक्रोशनं कृतवती वृद्धा ।

“भवत्याः दृष्टिशक्तिः पूर्वम् एव गता

आसीत् । अहं तस्याः पुनःप्राप्त्यर्थं प्रयत्नं
कृतवान् । किन्तु साफल्यं न प्राप्तम् । अतः
अत्र शोचनीयं किमपि नास्ति” इति उक्त्वा
सः वैद्यः ततः निर्गतवान् ।

एवं बुद्धः यदा कथां समापितवान् तदा ते
आगन्तुकाः पृष्ठवन्तः - “वृद्धा वैद्यं वञ्चयितुम्
इष्टवती । अतः वैद्यः तस्यै दत्तां दृष्टिशक्तिं
प्रतिस्वीकृतवान् । अतः अत्र वैद्यस्य न कोऽपि
दोषः । तथापि तस्य दुष्फलं कथं प्राप्तं तेन ?”
इति ।

“वृद्धा तु मूर्खा । स्वमूर्खतां प्रदर्शितवती
सा । किन्तु वैद्यः विवेकी । तेन कोपः न
करणीयः आसीत्, प्रतीकारः न चिन्तनीयः
आसीत् । तदुभयम् अपि कृतं तेन । अन्यच्च
तेन वृत्तिधर्मस्य पालनम् अपि परित्यक्तम् ।
दोषाणां निवारणं वैद्यस्य कार्यं, न तु
तद्विरुद्धाचरणम् । वैद्यः कदापि कस्यापि अहितं
न चिन्तयेत् । अतः एव तेन एतस्मिन् जन्मनि
अन्धता प्राप्ता” इति अवदत् बुद्धः ।

“युक्तम् अस्ति भवतः कथनम् । उपकृताः
स्मः चयम्” इति उक्त्वा बुद्धं प्रणम्य ते ततः
गतवन्तः ।

अकृतचौर्योऽपि जातः चोरः

किशोरः हरीशः च प्रतिवेशिनौ । किशोरः निर्धनः । किन्तु यथाशक्ति परोपकारं करोति स्म सः । हरीशः धनिकः । तथापि सः इच्छति स्म यत् मम यादृशं जीवनम् अस्ति ततोऽपि श्रेष्ठं सुखमयं च जीवनम् अन्यस्य कस्यापि न स्यात् इति ।

एकदा कश्चन शुनकः हरीशस्य गृहस्य पुरतः स्थित्वा निरन्तरम् अभषत् । एतत् श्रुत्वा कुपितः हरीशः पाषाणक्षेपणेन तं दूरं प्रेषितवान् । सः शुनकः किशोरस्य गृहस्य पुरतः स्थित्वा अभषत् । किशोरः एकस्मिन् कदलीपत्रे अन्नादिकं संस्थाप्य शुनकस्य पुरतः स्थापितवान् । शुनकः तत् खादित्वा सन्तोषेण पुच्छम् अचालयत् । ततः तदीयगृहस्य पृष्ठ-भागं गत्वा पादाभ्यां खननम् आरब्धवान् च ।

किशोरस्य वृद्धा माता एतत् दृष्ट्वा पुत्रम्

आहूय - “वत्स ! कालभैरवः भवद्विषये सन्तुष्टः इति भाति । एषः शुनकः कमपि सन्देशं यच्छति । अतः शुनकेन सूचिते स्थले खननं वरम्” इति उक्तवती ।

किशोरस्य पत्नी एतत् श्रुत्वा खनित्र-कुद्दालादिकम् आनीतवती । किशोरः तत्र खननम् आरब्धवान् । यदा अधिकं खननं कृतं तदा तत्र एका काष्ठपेटिका प्राप्ता । तस्याः अन्तः सुवर्णनाणकानि आसन् । तैः सह एकं ताम्रशासनपत्रम् अपि आसीत् । तत्र लिखितम् आसीत् यत् भाविसन्ततेः सुखसन्तोषाय एतानि नाणकानि एवं रक्षितानि सन्ति इति ।

एतदनन्तरं किशोरस्य जीवने महत् परिवर्तनं जातम् । सः एकं समृद्धं कृषिक्षेत्रं क्रीतवान् । वाणिज्यम् अपि आरब्धवान् ।

अतः तदीयं जीवनं सुखमयं जातम् । तथापि सः स्वस्य परोपकारबुद्धिं न त्यक्तवान् । यथाशक्ति जनानाम् उपकारं करोति स्म सः ।

किशोरस्य उत्कर्षः हरीशस्य असूयायै जातम् । एतस्य उत्कर्षस्य किं कारणम् इति अन्वेषणम् आरब्धवान् सः । तेन सर्वम् अपि विवरणं ज्ञातम् । अतः सः ग्रामाधिकारिणः समीपं गत्वा अवदत् - “महोदय ! भूमेः अन्तः यत् प्राप्यते तत् महाराजस्य खलु भवति ? किशोरः स्वस्य गृहस्य पृष्ठतः प्राप्तं निधिं स्वकीयं मत्वा स्वच्छन्दतया व्ययीकुर्वन् अस्ति” इति ।

ग्रामाधिकारी सर्वविधविचारणां कारितवान् । सर्वं ज्ञात्वा सः हरीशम् आहूय अवदत् - “किशोरस्य पूर्वजाः ताम्रशासने लिखितवन्तः आसन् यत् तत्रत्यसम्पत्तेः उत्तराधिकारिणः स्ववंशजाः एव इति । अतः किशोरेण प्राप्ता सम्पत्तिः तत्पूर्वजानाम् एव । भवता तु वृथा दोषारोपणं कृतम्” इति ।

ग्रामाधिकारिणः एतस्य निर्णयस्य श्रवणस्य अनन्तरं हरीशस्य असूया प्रवृद्धा । शुनकः एव किशोरस्य सम्पत्तेः कारणम् इति सः स्मृतवान् । ‘सः शुनकः महिमवान् इति अहं न जानामि स्म । अतः मया पाषाणक्षेपणेन सः निवारितः । आदौ सः मम गृहस्य पुरतः एव भषितवान् । एतस्मात् सिद्धं यत् मम गृहस्य पृष्ठतः अपि सम्पत्तिः अस्ति इति । किन्तु सः शुनकः इदानीं कुत्र इति न ज्ञायते’ इति अचिन्तयत् सः ।

तस्माद्दिनात् हरीशः तस्य महिमान्वित-शुनकस्य अन्वेषणे उद्युक्तः जातः । किन्तु

कोऽपि शुनकः तत्समीपं न आगच्छति स्म । तथापि सः सहनया शुनकानां प्रतीक्षणम् अनुवर्तितवान् ।

सप्ताहानन्तरं कश्चन शुनकः हरीशस्य गृहस्य पुरतः स्थित्वा भषणम् आरब्धवान् । तस्य दर्शनमात्रेण हरीशः अवगतवान् यत् एषः एव महिमान्वितः शुनकः, यश्च किशोराय निधिं दर्शितवान् आसीत् इति । अतः सः आनन्देन तस्मै भोजनं दत्तवान् । अन्नादिकं खादित्वा शुनकः तस्य गृहस्य पृष्ठतः गत्वा पादाभ्यां खननम् आरब्धवान् । महता आनन्देन हरीशः तत्र खननं कृतवान् । तत्र तेनापि एका पेटिका प्राप्ता । पेटिकायां वज्रहारः रत्नाभरणादीनि चापि आसन् । किन्तु ताम्रपत्रं किमपि तत्र न आसीत् । तथापि - ‘अग्रे एतद्विषये काऽपि समस्या न भवेत्’

इति विचिन्त्य हरीशः एकं ताम्रशासनं कारितवान् । तत् तस्य पितामहेन लिखितम् इव दृश्यते स्म ।

सम्पत्तेः प्राप्त्यनन्तरं तस्य गृहस्य सर्वे जनाः बहूनाम् आभरणानां धारणम् आरब्धवन्तः । तस्य पत्नी तु वज्रहारस्य धारणेन स्वसम्पत्तेः प्रदर्शनं कुर्वती सन्तोषम् अनुभूतवती ।

तस्य देशस्य राजा छद्मवेषं धृत्वा देशे सञ्चरति स्म । कदाचित् सः एतं ग्रामम् अपि आगतवान् । मन्दिरे तेन वज्रखचितहारधारिणी हरीशपत्नी दृष्टा । तया धृतं वज्रहारं दृष्ट्वा सः नितराम् आश्चर्यचकितः । यतः सः हारः तस्य पूर्वजानाम् आसीत् । सूर्यास्तसमये उद्याने एकाकितया विहरन्त्याः तस्य पितामह्याः कण्ठतः कोऽपि चोरः तं हारम् अपहृत्य नीतवान् आसीत् । राजा तस्य हारस्य प्रतिकृतिं कारयित्वा समग्रे देशे तस्य प्रदर्शनम् अपि कारयित्वा हारस्य प्राप्त्यर्थं प्रयत्नं कृतवान् । किन्तु हारः न प्राप्तः । तदीयः पितामहः तेनैव शोकेन दिवं गतः । तदीयः पिता अपि हारस्य प्रतिकृतिं स्वसमीपे रक्षन् हारस्य अन्वेषणाय यथाशक्ति प्रयासं कृतवान् ।

इदानीं तस्य हारस्य प्रतिकृतिः राज्ञः हस्तं गता आसीत् ।

राजा ग्रामाधिकारिणः समीपं गत्वा स्वस्य परिचयम् उक्त्वा हारवार्ताम् अपि उक्तवान् । सर्वस्य परिशीलनात् ज्ञातं यत् हरीशस्य पितामहः एव चोरः आसीत् इति । अतः राजा भटद्वारा हरीशम् आनायितवान् । सर्वं ज्ञातवतः हरीशस्य मुखं विवर्णं जातम् ।

राजा हरीशम् अवदत् - “भवतः पितामहस्य सम्पत्तेः उत्तराधिकारिता भवतः इति ताम्रशासनात् ज्ञायते । चोरः आजीवन-कारागारवासेन दण्डनीयः आसीत् । किन्तु सः इदानीं नास्ति । भवान् तदुत्तराधिकारी अस्ति । अतः भवान् वर्षात्मकेन कारागार-वासेन दण्ड्यते मया । तदा एव मम पूर्वजानाम् आत्मा तृप्तः भवेत्” इति ।

आत्मना कारितं ताम्रशासनम् एव इदानीं तस्य कारागारवासस्य कारणं जातम् आसीत् । राजाज्ञां विरोद्धम् अशक्नुवन् हरीशः कारागारं प्रविष्टवान् । ‘अकृतचौर्यः अपि अहं चोरः जातः अस्मि । दुराशायाः योग्यं फलं प्राप्तं मया’ इति अचिन्तयत् सः ।

मूषकपुराणम्

यदि भवन्तः राजस्थानस्य कर्नीदेवीमन्दिरं गन्तुम् इच्छन्ति तर्हि मूषकग्रहणाय कूटयन्त्रं न नेतव्यम् । 'देशनोक' ग्रामे स्थिते एतस्मिन् देवालये मूषकाः पाल्यन्ते, पोष्यन्ते, पूज्यन्ते च । एतस्मिन् आलये मूषकाः स्वेच्छया सर्वत्र सञ्चरन्ति । ग्रामजनाः तान् न पीडयन्ति कदापि । ग्रामीणानां विश्वासः अस्ति यत् मानवानाम् आत्मानः अन्यस्य योग्यशरीरस्य प्राप्तिपर्यन्तं तात्कालिकतया मूषकशरीरे वसन्ति इति ।

एतद्विषये स्थलपुराणम् एवं श्रूयते - बहोः कालात् पूर्वं कर्नीदेवी नाम संन्यासिनी देशनोकग्रामे वसति स्म । सा मन्त्रतन्त्रविद्यासु निपुणा । कदाचित् कश्चन बालः तस्मिन् ग्रामे दिवं गतः । तदा कर्नीदेवी भगवन्तं तस्य पुनरुज्जीवनं प्रार्थितवती । तस्याः प्रार्थना भगवता पुरस्कृता । किन्तु सः बालः पुनरुज्जीवनं झटिति प्राप्तुं न शक्तः, यतः तेन मानवशरीरं झटिति न प्राप्तम् । मानवशरीरप्राप्तिपर्यन्तम् आत्मना कुत्रापि वासः करणीयः खलु ? अतः सः आत्मा मूषकशरीरे न्यवसत् तात्कालिकतया । ततः आरभ्य देशनोक-ग्रामे मूषकाः पूज्याः जाताः । कर्नीदेवीमन्दिरं तु तेषां मूषकाणां स्वर्गायते अद्यापि ।

विशिष्टं भाषाद्वयम्

तेलुगुभाषाभाषिणां कृते अत्रास्ति काचित् सन्तोषकरी वार्ता । तेलुगुभाषासदृशी अन्या एका एव भाषा अस्ति प्रपञ्चे । तयोः भाषयोः सर्वाणि पदानि स्वरान्तानि एव भवन्ति । सा अपरा भाषा का इति वा भवतां प्रश्नः ? सा अस्ति - 'इटालियन्' भाषा ।

पिशाचाणां कृते पाकः

गङ्गा कलहशीला कठोरचिता च इति
ख्यातिः आसीत् ग्रामे । पत्युः मरणस्य
अनन्तरं जीविकार्थं पाककार्यम् अव-
लम्बनीयम् अभवत् तया । तस्याः पाकः
रुचियुक्तः भवति स्म । अतः सा कलहशीला
इति जानन्तः अपि जनाः उत्सवाद्यवसरेषु
पाकार्थं ताम् आह्वयन्ति स्म ।

एकस्यां रात्रौ सा शयाना आसीत् । यदा
कश्चित् शरीरकम्पनम् अकरोत् तदा तया
जागरणं प्राप्तम् । नेत्रे यदा उन्मीलितं तदा
तया त्रयः पिशाचाः दृष्टाः । तान् दृष्ट्वा सा
भीत्या चीत्कारं कृतवती ।

तदा कश्चन पिशाचः अवदत् - “भोः,
अलं भीत्या । वयं भवत्याः अहितं कर्तुं न
आगताः । अद्य अमावास्या । अतः विशेष-

पाकः सज्जीकरणीयः इति निश्चित्य वयम्
आगताः स्मः । भवती पाकसाधनानि स्वीकृत्य
अस्माभिः सह आगच्छतु” इति ।

“मम आरोग्यं सम्यक् नास्ति । अतः
अन्यं नयन्तु भवन्तः” इति अवदत् गङ्गा ।

एतत् श्रुत्वा ते पिशाचाः कुपिताः । नेत्रे
रक्तीकृत्य ते अवदन् - “यदि भवती व्याजं
कथयन्ती आगमनं निराकुर्यात् तर्हि भवतीम्
अग्नौ क्षिप्त्वा दग्ध्वा खादेम । अतः व्याज-
कथनं परित्यज्य श्मशानम् आगच्छतु तावत्”
इति । अनन्तरं ते वातायनमार्गेण ततः निर्गत्य
अदृश्याः जाताः ।

अनन्यगतिका गङ्गा कानिचन पाक-
साधनानि स्वीकृत्य गृहात् निर्गत्य ग्रामात् बहिः
स्थितस्य जीर्णगृहस्य पुरतः उपविश्य - ‘मम

प्रत्यागमनं प्रायः असम्भवम्' इति चिन्तयन्ती भयेन रोदनं कृतवती ।

तस्मिन् एव समये कश्चन पुरुषः तेन मार्गेण आगतः । रुदतीं महिलां दृष्ट्वा अनुकम्पां प्राप्य सः तस्याः समीपम् आगत्य अपृच्छत् - "आर्ये ! भवती का ? एतस्मिन् असमये अत्र किमर्थं रोदनं क्रियते भवत्या ?" इति ।

गङ्गा प्रवृत्तं सर्वं निवेद्य उक्तवती - "मम तु भासते यत् एषः पिशाचोत्सवः मम प्राणान् अपहरिष्यति एव इति । अहम् एतस्याः विपत्तितः प्रायः रक्षणं प्राप्तुं न शक्नुयाम् एव" इति ।

तदा पथिकः तां सान्त्वयन् उक्तवान् - "आर्ये ! मम नाम शिवः इति । अहमपि पाचकः एव । भवत्याः स्थाने अहं पिशाचानाम् उत्सवे पाकाय गन्तुं सिद्धः । किम् एतत् अनुमन्यते भवत्या ?" इति ।

"इतोऽपि श्रेष्ठं साहाय्यं किम् अन्यत् स्यात् वत्स ! ग्रामस्य मध्ये यः वटवृक्षः अस्ति तस्य अभिमुखम् एव अस्ति मम गृहम् । श्वः प्रातः एतानि साधनानि भवान् प्रत्यर्पयतु" इति उक्त्वा पाकसाधनानि तस्मै दत्त्वा स्वगृहं प्रति गतवती गङ्गा । शिवः अपि श्मशानं प्रति प्रस्थितवान् ।

आगतं शिवं दृष्ट्वा ते पिशाचाः अपृच्छन् - "अये, कः भवान् ? सा गङ्गा कुत्र ?" इति ।

तदा शिवः निर्भीकतया - "अकस्मात् केनचित् पिशाचेन आविष्टा जाता सा । एतं पाकसाधनसहितं स्यूतं मम शिरसि आरोप्य - 'अम्ब ! एषाहम् आगता, इति वदन्ती सा

ग्रामस्य अपरपार्श्वं प्रति धावितवती । भवतां साहाय्यार्थम् अहम् उपस्थितः अस्मि' इति उक्त्वा पाकम् आरब्धवान् ।

घण्टाभ्यन्तरे शिवस्य पाककार्यं समाप्तम् । तेन यः पाकः कृतः तस्य रुचेः आस्वादेन पिशाचाः सर्वे नितरां सन्तुष्टाः । ते शिवस्य पाकं प्रशंसन्तः उक्तवन्तः - "एतादृशः स्वादुपाकः इतः पूर्वम् अस्माभिः कदाचिदपि न आस्वादितः आसीत्" इति । ततः समीपस्थस्य वृक्षस्य कोटरात् एकं चर्मस्यूतं निष्कास्य ते शिवाय दत्तवन्तः । अनन्तरम् उषसि एव कपोतरूपं प्राप्य ततः निर्गतवन्तः ते ।

तेषां निर्गमनस्य अनन्तरं शिवः स्यूतम् उद्धाटितवान् । तत्र सुवर्णनाणकानि बहूनि

आसन् । धनस्यूतं पाकसाधनग्रन्थिं च स्वीकृत्य शिवः गङ्गायाः गृहं प्रति प्रस्थितवान् ।

गङ्गां श्मशाने प्रवृत्तं निवेद्य - “पिशाचाः यानि सुवर्णनाणकानि दत्तवन्तः तेषाम् अर्ध-भागः भवत्यै” इति अवदत् सः ।

तदा गङ्गा शिवस्य हस्तात् तं नाणकस्यूतं बलात् स्वीकृत्य - “किम् अर्धभागः दीयते भवता ? वस्तुतः एतानि सर्वाणि मदीयानि एव । अल्पकालं यावत् पाकः कृतः भवता । तदर्थम् एतत् स्वीकरोतु” इति वदन्ती एकं सुवर्णनाणकं तस्मै दत्तवती ।

‘एतत् सर्वथा अनुचितम्’ इति अवदत् शिवः । तदा गङ्गा निन्दनवृष्टिम् एव कृतवती । तयोः कलहकोलाहलं सोढुम् अशक्तः प्रतिवेशी परमेश्वरः - “भवतोः विवादस्य निर्णयं ग्रामाधिकारी एव कर्तुम् अर्हः । अतः तत्रैव गच्छाम तावत्” इति अवदत् । ततः ते ग्रामाधिकारिसमीपं गताः ।

ग्रामाधिकारी प्रवृत्तं सर्वं श्रुत्वा - “एतानि सुवर्णनाणकानि गङ्गाया एव प्राप्तव्यानि” इति निर्णयम् उक्त्वा नाणकस्यूतं गङ्गायै दत्तवान् ।

तदा शिवः खेदेन अवदत् - “श्रमः मया

कृतः । किन्तु फलं तु प्राप्तम् एतया कलह-शीलया महिलया । अहं तु अन्यग्रामस्य जनः । अतः भवता एवं क्रियते” इति ।

तदा ग्रामाधिकारी - “भोः अलं त्वरया” इति उक्त्वा गङ्गाम् उद्दिश्य - “भवती शिवं पिशाचसमीपं प्रेषितवती इत्यतः धनं भवत्याः जातम् । एवमेव परमेशः भवतीं मत्समीपम् आनीतवान् । अतः धनं परमेशस्य जातम् । एवं ननु ?” इति ।

गङ्गा निरुत्तरा जाता । खेदं प्रकटयन्ती सा शिवं परमेशं च क्षमां प्रार्थितवती । तदा ग्रामाधिकारी - “यत् मनसि आगतं तदनुगुणं व्यवहारः न्यायसम्मतः न भवति इति स्मर्तव्यं भवत्या” इति उपदिश्य धनस्यूतं शिवाय दत्त्वा - “अत्र भवान् न्यायोचितं स्वस्य भागं स्वीकरोतु । अवशिष्टम् एतस्यै प्रत्यर्पयतु” इति अवदत् ।

तदा शिवः - “एषा मह्यं तत् कार्यं दापितवती, पाकसाधनानि दत्तवती च । अतः अर्धभागः एतस्यै दीयते मया” इति उक्त्वा नाणकानाम् अर्धं तस्यै दत्तवान् । गङ्गा लज्जया तत् स्वीकृत्य विना वचनेन ततः निर्गतवती ।

उत्तमः कविः

य शोवर्धनः कुन्तलदेशस्य राजा । सः
कवीनां पण्डितानां च सत्कारे विशेषरुचिं
दर्शयति स्म । सः स्वयं कविः आसीत् ।
काव्यस्य गुणदोषविमर्शं तस्य विशेषसामर्थ्यम्
अपि आसीत् ।

कविसत्कारकार्यं तस्य आस्थाने आवर्षं
प्रचलति स्म । एतदतिरिच्य नवरात्रोत्सवसमये
नवसु अपि दिनेषु काव्यपाठः प्रचलति स्म ।
नूतनकवीनां काव्यस्य पठने विशेषनैर्भर्यं
प्रदर्शयति स्म तदवसरे । यस्य काव्यम् उत्तमं
भवति तस्मै विजयदशमीदिने पुरस्कारः दीयते
स्म । कवेः विशेषसम्मानः अपि प्रचलति
स्म तस्मिन् दिने । कदाचित् उत्तमकाव्य-
रचयिता आस्थानकविपदवीम् अपि प्राप्नोति
स्म ।

एकस्मिन् वर्षे सरस्वतीपूजावसरे उभयोः
कविवर्ययोः काव्यम् उत्तमकाव्यत्वेन चितं
जातम् । तयोः कविवर्ययोः नाम आसीत्
कृष्णशास्त्री रामशर्मा चेति । तयोः काव्यस्य
गुणावगुणविमर्शं राजा यथा, तथैव
आस्थानकवयः अपि कृतवन्तः ।

ते स्वस्य अन्तिमनिर्णयं श्रावयन्तः
उक्तवन्तः - “वयं विन्तयामः यत् राम-
शर्मणः काव्यम् एव कृष्णशास्त्रिणः काव्यात्
श्रेष्ठम् इति । कृष्णशास्त्रिणः काव्ये माधुर्यम्
अस्ति, लालित्यं च अस्ति इति तु सत्यम् ।
किन्तु तत्र क्वचित् व्याकरणदोषाः सन्ति,
क्वचिच्च नीरसता अपि दृश्यते । किन्तु राम-
शर्मणः काव्यम् एतस्मात् भिन्नम् । तस्मिन्
रसपरिपुष्टिः आन्तं दृश्यते । पदलालित्यम्

अपि दृश्यते । अतः रामशर्मा एव 'एतस्य वर्षस्य श्रेष्ठः कविः' इति उद्घोषणीयम् । तेन लिखितं काव्यं च पुरस्कृतं स्यात्" इति ।

किन्तु राजा यशोवर्धनः एतत् तिरस्कुर्वन् मन्दहासपूर्वकम् उक्तवान् - "काव्यपठनावसरे तद्रचयितुः कवेः जीवनपद्धतिः अपि अवलोकनीया । कवेः गतजीवनं वर्तमानजीवनं चापि परिशीलनीयम् । मया गुप्तचराणां द्वारा एतयोः उभयोः अपि जीवनक्रमः अवगतः अस्ति । रामशर्मा सुशिक्षितः धनिकः च । इदानीम् अपि कश्चन भूस्वामी तं पोषयति । तदीयः ग्रामः सम्पद्युक्तः । सर्वदा सस्य-श्यामलः भवति सः । एवं काव्यलेखनाय सर्वविधम् आनुकूल्यं प्राप्तवान् अस्ति रामशर्मा । अतः सः उत्तमं काव्यं रचितवान् । कृष्णशास्त्री तु सामान्यः कृषिकः । तेन सामान्यं शिक्षणं प्राप्तम् अस्ति । परिवारस्य पालनपोषणाय तेन आदिनं परिश्रमः करणीयः भवति । तस्य ग्रामस्य कृषिक्षेत्रम् अपि न समृद्धम् । महान् परिश्रमः कृतः

चेत् एव अल्पः आयः प्राप्यते तत्र । तथापि सः मधुराः कविताः लिखितवान् । एतस्य कारणं - तस्य अन्तः स्थितः भावसमूहः । तदीया जीवनशैली अतिकठिना चेदपि स्वयंस्फूर्त्या तस्य अन्तरङ्गतः कविताः निर्गताः । एतादृशः जनः यदि सर्वविधानि आनुकूल्यानि प्राप्नुयात् तर्हि अपूर्वम् एव काव्यं सुजेत् । चिरस्थायि काव्यं च रचयेत् । एतत्सर्वं मनसि निधाय भवन्तः सर्वे वदन्तु यत् कस्य पुरस्कारः औचित्यम् आवहति इति" इति ।

राज्ञः वचनानां श्रवणस्य अनन्तरं पण्डितानां मनसि भावः उत्पन्नः यत् अस्माकं निर्णयः न सुविचिन्तितः आसीत् इति ।

अतः ते एकस्वरेण उक्तवन्तः - "कृष्ण-शास्त्री एव श्रेष्ठः कविः" इति ।

राजा यशोवर्धनः कृष्णशास्त्रिणः सम्माननं कृतवान् । तस्मै योग्यानि उपायनानि दत्तवान् । ततः तम् आस्थानकविस्थाने नियोजितवान् अपि ।

विलक्षणाः अतिथयः

ब्रेझिल्लराजधान्यां रियोडेजनिरोनगरे एकं प्रसिद्धम् उपाहारगृहम् अस्ति । तत्र पूर्वम् एव स्थलस्य उपलभ्यता आरक्षणीया भवति । यात्रिकाः अपि पानाय अल्पकालिकम् एव प्रवेशम् अर्हन्ति तत्र । एतादृशे उपाहारगृहे गते अगस्त्मासे अपूर्वो उभौ अतिथी आकस्मिकतया उपस्थितौ । तयोः प्रवेशं दृष्ट्वा परिचारिकाः, ग्राहकाः, यात्रिकाः च आश्चर्यचकिताः दिग्भ्रान्ताः च । किञ्चित्कालानन्तरम्

उपाहारगृहस्य जनाः एकं काचकद्वारं भञ्जयित्वा बहिः गत्वा तयोः उपरि वस्त्राणि पातितवन्तः । ततः व्यवस्थापकः परिसरविभागीयानां सम्पर्कं कृतवान् । परिसरविभागीयाः झटिति आगत्य तौ पञ्जरेषु बद्धवन्तः । तौ अतिथी आस्तां - तरक्षुव्याघ्रौ !!

शुनकीयं पयोहिमम् !!

यदि भवन्तः जपानदेशं गच्छन्ति तर्हि अकागिनियोगोसंस्थया निर्मितानि पयोहिमानि खादन्ति प्रायः । एषु दिनेषु तथा संस्थया नूतनविधानि पयोहिमानि सज्जीकृतानि सन्ति । शुनकोपयोगाय अपि एकं पयोहिमं सज्जीकृतम् अस्ति तेन । तस्य पार्थक्येन नाम न निश्चितम् । पयोहिमपात्रस्य उपरि लिखितं भवति - 'डोगीस् ऐस्क्रीम्' इति । सामान्येषु पयोहिमेषु 'लेक्टोस्'-नामकं द्रव्यं भवति । तच्च शुनकैः जीर्णीकर्तुं न शक्यम् । अतः लेक्टोसुरहितं पयोहिमं निर्मितम् अस्ति संस्थया । सा वदति - 'एतत् शुनकीयं पयोहिमं मानवैः अपि खादितुं योग्यम् अस्ति एव' इति । एतस्मिन् मधुरांशः न्यूनः भवति । मधुमेहपीडिताः एतस्य सेवनं कर्तुम् अर्हन्ति इति संस्था वदति । किन्तु जनाः एतत् पयोहिमम् आधिक्येन न क्रीणीयुः । यतः तस्य मूल्यं भवति - १५ डालराणि ! (तन्नाम ७५० रूप्यकाणि !)

मध्यप्रदेशीया जानपदकथा

मध्यप्रदेशः इति नाम एव सूचयति यत् एतत् राज्यं देशस्य मध्यभागे अस्ति इति । एतत् राज्यं खनिजद्रव्यैः वन्यसम्पदा नैसर्गिक-सम्पदा च परिपूर्णम् अस्ति ।

मध्यप्रदेशः विन्ध्यपर्वतश्रेण्या सातपुरा-पर्वतश्रेण्या च परिवृतः अस्ति । नर्मदा, तपती, चम्बल, सोने, महानदी, इन्द्रावती इत्यादयः नद्यः एतेभ्यः पर्वतेभ्यः उत्पद्यन्ते । एतस्मिन् राज्ये प्रवहन्त्यः ताः राज्यस्य सौन्दर्यं समृद्धिं च वर्धितवत्यः सन्ति ।

पूर्वतनराजानां संस्थानानि इदानीम् एतस्य राज्यस्य अङ्गानि जातानि सन्ति । १९२० तमे वर्षे एषः प्रदेशः आंग्लेयैः स्वाधीनीकृतः, 'सेण्ट्रल् प्राविन्स्' इति नाम्ना निर्दिष्टः च । १९५६ तमे वर्षे मध्यप्रदेशराज्यं रूपितं जातम् । २००१ तमे वर्षे छत्तीसगढनामकं नूतनं राज्यम् एतस्मात् पृथग्भूतम् ।

मध्यप्रदेशस्य विस्तारः अस्ति - ३०८,००० चतुरस्रकिलोमीटरात्मकः । अत्रत्या जनसङ्ख्या अस्ति ६,०३,८५, ११८ मिता । हिन्दी एतस्मिन् राज्ये आधिक्येन प्रयुज्यते । भोपालनगरम् एतस्य राजधानी अस्ति ।

मध्यप्रदेशे गिरिजनादिजातयः आधिक्येन सन्ति । तादृशीषु जातिषु काश्चन यथा - गोण्ड, भिल्ल, ओरियन्, घड्डा, घड्डाइ, पनिका, सहारिया इत्यादयः ।

सिद्धिसुर्वः पालिबिर्वः च

इदानीं यः प्रदेशः मध्यप्रदेशत्वेन निर्दिश्यते तस्मिन् पूर्वं प्रमुखं राज्यद्वयम् आसीत् । उभयम् अपि गोण्डकुलीयानाम् एव । तयोः एकस्य नाम पलिनगिरिः इति । तत् राज्यं सिद्धिवर्येण पाल्यते स्म । सः विविधाः तान्त्रिकविद्याः जानाति स्म । अतः जनाः तस्य स्तुतिपराणि गीतानि गायन्तः तं 'सिद्धिसुर्वः' इति स्तुवन्ति स्म । 'बुद्धिमान् सिद्धिः' इति तस्य पदस्य अर्थः । अन्यस्य गोण्डराज्यस्य नाम 'बेरार' इति । तत् राजा भोगिबिलवर्येण पाल्यते स्म ।

तदीयदुर्गस्य नाम 'चन्दा' इति ।

सिद्धिसुर्ववर्यस्य पालिनामकः कश्चन तरुणः पुत्रः आसीत् । बाल्यात् एव सः अपूर्वं शौर्यं प्रदर्शितवान् आसीत् । सः अनेकाः विद्याः सम्पादितवान् आसीत् । अतः सिद्धिः तत्पत्नी च तस्य विषये विशेषाभिमानं वहतः स्म । तौ पुत्रस्य विवाहं कर्तुम् इच्छन्तौ योग्यां वधूम् इच्छतः स्म । 'अस्माकं पुत्रस्य पत्नी सामान्या न स्यात् । सा अपूर्वा स्यात्' इति राज्ञी सर्वदा वदति स्म ।

राज्ञः दूताः वार्ताम् आनीतवन्तः यत् राज्ञः भोगिबिलस्य गैला नाम पुत्री अस्ति, सा पालिविवाय योग्या वधूः इति । एतां वार्तां श्रुत्वा सिद्धिसुर्वः नितरां सन्तुष्टः । सः निश्चितवान् यत् विवाहसम्बन्धनिश्चयाय मया स्वयं गन्तव्यम् इति ।

सः बेरारदेशं प्रति गमनाय स्वस्य विशिष्टं हंसधरनामकम् अश्वं सज्जीकृतवान् । हंसधरः न सामान्यः अश्वः । सः निर्भीकः, शक्तिमान्, विश्वासार्हः च आसीत् एव । तेनैव सह सः उड्डयनसमर्थः सम्भाषणसमर्थः चापि आसीत् । तम् आरुह्य प्रस्थितवान् सिद्धिः ।

राज्ञः भोगिबिलस्य दुर्गात् बहिः एकम् उद्यानम् आसीत् । राज्ञः मेलनात् पूर्वम् आत्मानं वेषभूषादिभिः सज्जं कर्तुम् इच्छन् सिद्धिः तस्मिन् उद्याने अवतीर्णः । यदा राज्ञौ सः तत्र शयनं कृतवान् तदा तदीयः अश्वः हंसधरः उद्याने बहूनि सस्यानि अखादत् ।

इतिहासः

मध्यप्रदेशस्य इतिहासः सुदीर्घः वर्णरञ्जितः च । चक्रवर्ती अशोकः उज्जयिनीतः स्वस्य राज्यविस्तारम् आरब्धवान् । क्रि.श. ३०० तः क्रि.श. ५५० पर्यन्तम् मध्यप्रदेशराज्यं गुप्तराजानाम् अधीनम् आसीत् । सप्तमे शतके एतत् राज्ञः हर्षवर्धनस्य अधीनं जातम् । एकादशे शतके मुस्लिम् आक्रामकाः एतत् राज्यं वशीकृतवन्तः । १६ शतकस्य उत्तरार्धे यावत् एतत् मोगलराजानाम् अधीनम् आसीत् । मराठाः अपि एतं प्रदेशं वशीकृतवन्तः । एतस्मिन् एव राज्ये जाताः काश्चन राज्ञयः इन्दोरीया अहल्याबायी होलकर, राज्ञी दुर्गावती, राज्ञी कमलादेवी इत्यादयः उल्लेखार्हा ख्यातिं सम्पादितवत्यः दृश्यन्ते ।

स्वेच्छया सञ्चरन् बहूनि सस्यानि अनाशयत् च । अनन्तरदिने राज्ञा भोगिविलवर्येण एषा वार्ता ज्ञाता । सः नितरां क्रुद्धः सन् - "सः कः अश्वारोही अस्माकम् उद्यानं नाशितवान् ? कियत् धैर्यं तस्य ?" इति वदन् सिद्धिवर्यस्य ग्रहणाय सैनिकान् प्रेषितवान् ।

सैनिकाः उद्यानं गत्वा सिद्धिम् उत्थापितवन्तः । सिद्धिः किञ्चित् उत्थाय - "अहं पलिनगिरेः राजा सिद्धिः अस्मि । मम पुत्राय पालये योग्यां वधूम् अन्विष्य अहम् अत्र आगतः । राजकुमारी गैला स्नुषा भवतु इति मम इच्छा" इति उक्त्वा पुनः शयनम् अकरोत् ।

भट्टाः एतं विषयं राजानम् उक्तवन्तः । राजा भोगिविलः सर्वं श्रुत्वा कोपेन - "चायकः इव आगतस्य पुत्राय मम पुत्री कथं दीयेत ?

सर्वथा अशक्यम् एतत् । सैन्यं सजीक्रियताम् । सप्ताहाभ्यन्तरे सः उद्याननाशकः कारागारे स्थापनीयः । एतं विषयं तं वदन्तु अपि" इति अवदत् ।

भोगिविलस्य सैनिकाः यदा एतां वार्ताम् उक्तवन्तः तदा सिद्धिः किञ्चिदपि न भीतः । सः सप्ताहं यावत् उद्याने सुखेन सुप्तवान् । अष्टमे दिने यदा भोगिविलस्य सैन्यं तं ग्रहीतुम् आगच्छत् तदा सः शय्यातः उत्थाय अतीन्द्रियशक्तीः स्मृतवान् । तदा देवताः, पिशाचाः, राक्षसाः, वन्यपशवः इत्यादयः तत्र उपस्थिताः । उभयोः पक्षयोः घोरं युद्धं प्रवृत्तम् ।

बेरारसैन्यं पूर्णतया विनष्टं जातम् । अतः सिद्धिसाहाय्यार्थम् आगताः देवपिशाचादयः अदृश्यतां गताः । यतः तेषाम् आगमनस्य उद्देशः सिद्धः आसीत् । तदनन्तरं भोगिविलः

कला करकौशलं च

मध्यप्रदेशे तनुगात्राः शाटिकाः प्राधान्येन निर्मायन्ते । चन्देरी-महेश्वरीनामिकाः कार्पासकौशेयशाटिकाः तावत् जगत्प्रसिद्धाः । कार्पासकौशेयमय्यः महेश्वरीशाटिकाः अतिसरलेन चित्रविन्यासेन विशिष्टेन वर्णसंयोजनेन च ख्यातिं गताः सन्ति ।

अत्रत्यानि वराटिकाभिः मणिभिः पक्षैः च निर्मितानि वन्यजनसम्प्रदाययुक्तानि जानपदाभरणानि अतिजनप्रियाणि सन्ति । एतानि सर्वाणि कलोपेतानि वैशिष्ट्यपूर्णानि च भवन्ति । अत्रत्यानि आभरणानि सुवर्णेन, रजतेन, पित्तलेन, अन्यैः मिश्रलोहैः वा निर्मितानि भवन्ति ।

एतस्मिन् राज्ये धातुनिर्मिताः पेटिकाः, दीपाः, स्थाल्यः, लघुप्रतिमाः इत्यादीनि हस्तनिर्मितवस्तूनि अपि उपलभ्यन्ते । ग्वालियरे भोपाले च निर्मायमाणानि वस्त्रनिर्मितानि पाञ्चालिकाप्रभृतीनि अन्ताराष्ट्रियस्तरे प्रसिद्धानि सन्ति । विविधैः वन्यजातीयैः निर्मायमाणानि पिथोरा-लिपै-प्रभृतीनि भित्तिचित्राणि अपि अतिप्रसिद्धानि भवन्ति ।

सिद्धिं सम्मुखीकर्तुं स्वयम् उपस्थितः ।

सिद्धिः पूर्णविश्रान्तिं प्राप्य सन्नद्धः सन् हंसधरम् आरुह्य युद्धार्थं प्रवृत्तः । दीर्घकालं यावत् तयोः युद्धं प्रवृत्तम् । उभौ अपि दृढतया तिष्ठन्तौ युद्धं कृतवन्तौ । किन्तु हन्त, एकस्मिन् दिने हंसधरः स्खलितः सन् अपतत् । तस्मात् सिद्धिः अपि भूमौ अपतत् । वस्तुतः तत्र राज्ञः भोगिविलस्य जनैः पूर्वम् एव गर्तः निर्मितः आसीत् रहसि ।

भोगिविलः दुर्गस्य उपरि स्थित्वा उच्चैः विजयध्वनिं कृतवान् । स च ध्वनिः पर्वतेषु प्रतिध्वनितः अभवत् । समग्रः देशः एतं विजयोत्सवम् आचरत् । भोगिविलसैनिकैः सिद्धिः आकृष्य नीतः, प्रकाशरहिते आहाररहिते च कारागारे स्थापितः च ।

हंसधरः कारागारं प्रति नीयमानं स्वामिनम् अपश्यत् । तस्य नयनं निवारयितुं महान्तं प्रयत्नम् अकरोत् । किन्तु तस्य प्रयासाः विफलाः जाताः ।

सैनिकाः उक्तवन्तः - “इतः परं भवान् स्वामिनं द्रष्टुं न अर्हति । एतस्य अन्तिमसंस्कारः करणीयः इति एतदीयां पत्नीं पुत्रं च वदतु” इति । एतत् श्रुत्वा नितरां खिन्नः हंसधरः दुःखवार्तां वहन् स्वदेशम् अगच्छत् ।

सः स्वराज्यं प्रत्यागत्य सिद्धेः पत्नीं दृष्ट्वा अवदत् - “महाराज्ञि ! अस्माकं स्वामी दिवं गतः” इति । एतत् श्रुत्वा राज्ञी दुःखसागरे निमग्ना । पुत्रः पालिः अश्वेन कथितं श्रुतवान् आसीत् । सः मातरम् अवदत् - “अम्ब ! भवती देशस्य राज्ञी अस्ति । राज्ञी कदापि दुर्बलहृदया न भवेत् । हंसधरः मृतं शरीरं तु न दृष्टवान् । अतः पिता मृतः न स्यात् अपि ।

स जीवति इत्येव वदति मम हृदयम् । अहं गत्वा तं बन्धविमुक्तं कृत्वा प्रत्यानेष्यामि” इति ।

“भवान् इतोऽपि अल्पवयस्कः । यत्र पिता एव अयशस्वी जातः तत्र भवान् कथं यशस्वी भवेत् ?” इति रुदती एव अपुच्छत् राज्ञी ।

पालिः तस्याः निषेधम् अनङ्गीकुर्वन् गमनाय सन्नाहं कृतवान् । स्वर्णमयं बाणवारकं श्रुत्वा खड्गम् अन्यानि कानिचन युद्धसाधनानि च स्वीकृतवान् सः । ततः हंसधरम् आहूय सः अवदत् - “मित्र ! यत्र मम पिता अदृश्यः जातः तत्र मां नयतु” इति ।

‘मम स्वामी यत् वदति तत् युक्तम् एव स्यात् । यदि तथा स्यात् तर्हि वयं राजानं प्रतिप्राप्तुं शक्नुयाम अपि’ इति विचिन्त्य हंसधरः स्वस्य मायापक्षौ प्रसार्य आकाशमार्गे

ऐतिहासिकस्मारकाणि

मध्यप्रदेशे पुरातत्त्ववैभवं विशेषतः दृश्यते । तेषु खुजराहोस्थानि मन्दिराणि अतिप्रसिद्धानि । अत्रत्यानि ८५ मन्दिराणि स्वस्य कलावैभवेन शोभन्तेतराम् । साक्षीस्थाः स्तूपाः अपि प्रसिद्धेषु अन्यतमाः । एते स्तूपाः मौर्यराजेन अशोकेन निर्मापिताः । ओर्चास्थेषु प्रासादेषु छदिषु भित्तिषु च यानि चित्राणि दृश्यन्ते तानि स्वस्य वर्णविन्यासवैभवेन सुशोभन्ते । मध्यप्रदेशे पूर्वोक्तानि वैशिष्ट्यानि अविहाय अल्पशः ज्ञातानि स्मारकाणि अपि बहूनि सन्ति ।

उड्डयनम् अकरोत् । तस्य पृष्ठभागे राजकुमारः तदीयानि साधनानि च आसन् ।

यदा मार्गार्थम् अतीतं तदा तौ जलपानाय नदीसमीपे अवतीर्णौ । नदीतीरे स्थितः पालिः कञ्चन 'हिस्... 'शब्दं, क्रन्दनशब्दं च श्रुतवान् ।

समीपे एव कञ्चन अजगरः गृध्रशावकयोः ग्रहणाय उद्युक्तः आसीत् । गृध्री च करुणक्रन्दनं करोति स्म । एतत् लेखितवान् हंसधरः अवदत् - 'राजकुमार ! तौ पक्षिशावकौ रक्षतु । स्वराज्ये स्थितानां पशूनां पक्षिणां च अपायस्य निवारणं राजकुमारस्य भवतः आद्यं कर्तव्यम्' इति ।

पालिः क्षणाभ्यन्तरे वृक्षम् आरुह्य तम् अजगरम् अमारयत् । तदा गृध्री तत्र आगता । सा गृध्रराज्ञी आसीत् । सा राजकुमारम् अवदत् - 'एतस्मात् दुष्टात् अगजरात् मम पुत्रौ रक्षितौ यत् तदर्थम् अनेके धन्यवादाः । एषः दुष्टः एतावता मम दश पुत्रान् खादितवान् आसीत् । भवता महान् उपकारः कृतः । अतः मम आशीर्वादाः भवन्तं रक्षिष्यन्ति । तथैव मम शक्तिः, अरण्यस्थाः सर्वे मदधीनाः पक्षिणः च सदा भवतः साहाय्यं करिष्यन्ति' इति ।

ततः पालि-हंसधरयोः प्रयाणम् अनुवृत्तम् । अचिरात् एव हंसधरः पालिं तत् उद्यानं नीतवान्, यत्र च राजा सिद्धिः विश्रान्तिं

स्वीकृतवान् आसीत् । 'अहम् अत्र विश्रान्तिं स्वीकरिष्यामि । श्वः भोगिविलं सम्मुखी-
करिष्यामि' इति अचिन्तयत् पालिः । ततः
सः स्वस्य स्वर्णमयं पटमण्डपं प्रसार्य तस्य
अन्तः सुवर्णमुक्तामयीं शय्यां प्रसारितवान् ।
तदुपरि कौशेयाच्छादकं प्रसार्य सुखेन शयित-
वान् सः । रात्रौ सुवर्णमयपटमण्डपस्य तेजः
तत्र सर्वत्र प्रसृतम् । दुर्गस्थाः भोगिविलः,
तदास्थानजनाः च तत् प्रखरं तेजः दृष्ट्वा
आश्चर्यचकिताः । तेषां नेत्रे निमीलिते जाते ।
तस्य प्रखरतेजसः कारणं ज्ञातुम् अनन्तरदिने
प्रातः भोगिविलः यावत् स्वस्य भटान् प्रेषित-
वान् तावता पालिः युद्धाय सन्नद्धः सन् स्थितः
आसीत् । सः स्वस्य पटमण्डपं पुटीकृत्य उद्याने

पन्नाजनपदीया वज्रखनी

आ बहोः कालतः, तत्राम आ बहुभ्यः
शतकेभ्यः, वज्रम् उत्पाद्यते भारते ।
दक्षिणाफ्रिकादेशे यावत् वज्रोपलब्धिः न
भवति स्म तावत् भारतम् एव अद्वितीयं
वज्रोत्पादकं राष्ट्रम् आसीत् जगति । अस्माकं
देशे स्थिता अद्वितीया वज्रखनी पन्नाजनपदे
मझगावनप्रदेशे अस्ति । भारतीयखनिज-
संस्था अनुमिनोति यत् तस्यां खन्यां
लक्षाधिकव्यारेट्परिमितं वज्रम् अस्ति इति ।
इदानीं भारतसर्वकारीयं राष्ट्रियखनिज-
अभिवृद्धिसंस्थानं वज्रोत्पादनकार्यं करोति ।
पन्नाजनपदे ८० कि.मी.विस्तीर्णतायुक्ते
प्रदेशे वज्रखन्यः प्रसृताः सन्ति ।

सम्यक् आवरणेन आच्छाद्य भोगिविलस्य
प्रासादं प्रति प्रस्थितवान् ।

आस्थानं प्रविशतः तस्य ग्रहणाय सैन्यम्
आज्ञापितवान् भोगिविलः । किन्तु सा आज्ञा
अकिञ्चित्करी जाता ।

हंसधरः पालिः च भोगिविलस्य महतीं सेनां
विधिद्य अग्रे गतवन्तौ । विरोधं कृतवतः
सैनिकान् नाशयन्तौ तौ भोगिविलस्य पुरतः
स्थितवन्तौ । पालिः स्वस्य खड्गेन भोगिविलस्य
शिरः कर्तितवान् । राज्ञः मरणात् सर्वे सैनिकाः
शरणम् आगताः ।

ततः पालेः आज्ञायाः अनुगुणं सैनिकाः तं
कारागारं प्रति नीतवन्तः । पालिः पितरं बन्ध-
विमुक्तं कृतवान् । सिद्धिः पुत्रम् आलिङ्ग्य
आनन्दाश्रूणि स्वावितवान् ।

एतदनन्तरं पालिः सिद्धिः च भोगिविलस्य
पुत्र्या गैलया सह हंसधरम् आरुह्य पलिनगिरिं
प्रति प्रस्थितवन्तौ ।

भारतम् अवगम्यताम्

अन्येषु देशेषु यावन्तः उत्सवाः ततोऽपि अधिकाः उत्सवाः सन्ति भारते । अत्र कारणं बहवः मतधर्माः अत्र जन्म प्राप्तवन्तः, तथैव अन्यदेशेषु स्थितानि मतानि अत्र आश्रयम् अवाप्नुवन् । सप्टम्बर्-अक्टोबर्-नवम्बर्मासेषु उत्सवानां पङ्क्तिरेव भवति । अतः एतस्य मासस्य प्रश्नाः उत्सवान् अवलम्ब्य भवन्ति । एतेषाम् उत्तरदानाय प्रयत्नं कुर्वन्तु -

१. दक्षिणभारतस्य कश्चन प्रदेशः 'दसरा'पर्वणः कारणतः प्रसिद्धिं गतः । सः प्रदेशः कः ? तत्रत्यं वैशिष्ट्यं च किम् ?
२. रथानाम् आकर्षणस्य आरम्भात् पूर्वं केनचित् महाराजेन सम्मार्जन्या मार्गस्य सम्मार्जनं करणीयम् । एतत् कुत्र सम्भवति ? तस्य उत्सवस्य नाम किम् ?
३. स च उत्सवः कः, यस्य आरम्भः एकस्मिन् राज्ये वाताटोड्डायनद्वारा क्रियते, अपरस्मिन् च तण्डुलपाकद्वारा क्रियते । तयोः राज्ययोः नाम किम् ?
४. मुस्लिंजनाः देवदूतस्य मोहम्मदस्य पुत्रस्य हुसेनस्य हौतात्म्यं निमितीकृत्य पर्व आचरन्ति । तत् कस्मिन् दिवसे भवति ?
५. तस्य उत्सवस्य नाम किं, यस्मिन् दिने फारसीकाः झरोस्टर्वर्यस्य जन्मदिनम् आचरन्ति, यश्च उत्सवः फर्वदीनमासे (अगस्ट्-सप्टम्बर्मासयोः कदाचित्) भविष्यति ?
६. मधुरैनगरीयस्य 'चैत्रै'-उत्सवस्य वैशिष्ट्यं किम् ?
७. चैत्रैनगरे जनवरी-फेब्रवरीमासयोः कदाचित् उत्सवमूर्तिं वर्णमयालङ्कृते उड्डुपे संस्थाप्य उत्सवः आचर्यते । कः देवालयः एतम् उत्सवम् आचरति ? तत्रत्यः आराध्यदेवः कः ?
८. गोवाराज्ये होलिकापर्वं केन नाम्ना आचर्यते ?

(उत्तराणि अग्रिमे मासे)

'सप्टम्बर्'मासस्य प्रश्नानाम् उत्तराणि

१. मेघनादशाहः ।	६. रूरुके विश्वविद्यालयः ।
२. बिषप् काटन् ।	७. इण्डियन् इन्स्टिट्यूट् आफ् मेनेजमेण्ट्,
३. बृहस्पतिम् ।	अहमदाबादनगरे ।
४. आर्यभटः ।	८. के. एम्. पणिक्कर ।
५. थाम्सन् कालेज् आफ् इञ्जीनियरिङ्ग् ।	

विघ्नेश्वरः

गङ्गापार्वत्योः विरसः दिने दिने वर्धते स्म ।

एतदवसरे एव गङ्गामेला सम्प्राप्ता । तदा नारदमुनिः पार्वतीम् उक्तवान् - “एतस्मिन् गङ्गामेलावसरे गङ्गायां त्रिकोटिदेवाः स्नानं करिष्यन्ति । तत्कारणतः तेषां वैशिष्ट्यानि गङ्गायां सङ्क्रान्तानि भविष्यन्ति । भवती अपि तदवसरे तत्र स्नानं करिष्यति चेत् समग्रं जगत् भवत्याः विशालहृदयतायाः दयालुतायाः च प्रशंसां करिष्यति” इति ।

ततः सः गङ्गासमीपं गत्वा अवदत् - “देवि ! भवत्याः पावित्र्यं वर्धयितुं पार्वती भवत्यां स्नानं करिष्यति” इति ।

“एवम् ! किं स्वस्य दयालुतां ख्यापयितुम् आगच्छन्ती अस्ति सा ? आगच्छतु नाम । यत् करणीयं तदहं करिष्यामि” इति महता

क्रोधेन अवदत् गङ्गा ।

पार्वती नदीतीरम् आगत्य पुष्पैः नदीम् अभ्यर्च्य यावत् स्नानं कर्तुम् उद्युक्ता तावता गङ्गा तत्र उपस्थाय क्रोधेन अवदत् - “अलं स्नानेन । मां मालिनां मा करोतु” इति ।

“मम स्नानेन भवत्याः मलिनता कथं भवेत् ? भवत्याः महिमा वर्धेत” इति उक्तवती पार्वती ।

“वन्ध्यायाः स्नानेन मम मालिन्यं वर्धेत एव । भवत्याः पुत्रः कुमारस्वामी शरवणे जन्म प्राप्तवान् । अपरः पुत्रः गजाननः मृत्तिकापिण्डतः जातः । भवत्याः गर्भतः न कोऽपि उत्पन्नः । अतः भवती वन्ध्या एव” इति अवदत् गङ्गा ।

“मयि वन्ध्यात्वम् आरोपयन्त्याः भवत्याः

कियत् धैर्यम् । अहं का इति स्मरति खलु भवती ? अहमस्मि परशिवस्य अर्धाङ्गिनी" इति उक्तवती पार्वती ।

"कुतो न ज्ञायेत ? विवाहसमनन्तरम् एव पत्युः अर्धभागं स्वाधीनीकृतवती भवती परमपातकी एव" इति निन्दितवती गङ्गा ।

"मां निन्दन्ती भवती किं श्रेष्ठा ? अधःपतनं प्राप्तवती भ्रष्टा भवती" इति अवदत् पार्वती ।

"यदा शिवः हालाहलं पीतवान् तदा तत् विषं शिवस्य कण्ठे महान्तं तापम् अदर्शयत् । तदवसरे मया शीतलता कल्पिता । अतः एव शिवः मां शिरसि श्रुतवान् । समग्रः लोकः एव जानाति यत् अहं भ्रष्टा, उत शिवस्य अनुग्रहपात्रतां गता इति" इति अवदत् गङ्गा ।

"अहो महापातिव्रत्यं भवत्याः !! कश्चित् भवतीम् आहूतवान् । तम् एव अनुसृत्य निर्गतवती भवती । अनाथताकारणतः शिवस्य शिरः आश्रितं भवत्या" इति प्रत्युक्तवती पार्वती ।

"प्राणिनां बलिम् अपेक्षमाणा निर्दया भवती अस्पृश्या मातङ्गिनी कर्कशहृदया शक्तिः" इति उपहसितवती गङ्गा ।

"आम्, अहं शक्तिः अस्मि, महाशक्तिः अस्मि" इति वदन्ती पार्वती आवेशं प्राप्तवती । तदा प्रलयकालीनः प्रभञ्जनः उद्भूतः । मेघाः अगर्जन् । पृथिवी कम्पमाना जाता । हिमशिलाः द्रवताम् अवाप्नुवन् । समग्रायां पृथिव्यां कोलाहलः उत्पन्नः ।

पार्वत्याः आवेशं दृष्ट्वा गङ्गा उक्तवती - "भवती मां शीतलां शान्तां भावयन्ती उपहसन्ती अस्ति । भवती विस्मृतवती अस्ति यत् अहं जलशक्तिः अस्मि इति । मां कोपयन्ती महत् पापं सम्पादितवती अस्ति भवती" इति । ततः सा भीषणप्रवाहरूपं प्राप्य समग्रम् उत्तरभारतं जलमयं कृतवती ।

देवताः आकाशे स्थित्वा एतत्सर्वं दृष्ट्वा चिन्तितवन्तः यत् देव्योः एषः कलहः प्रलयम् एव उत्पादयिष्यति इति । एतस्य कारणीभूतं नारदं निन्दितुम् उद्युक्ताः अभवन् ते ।

तदवसरे दक्षिणभारतात् प्रत्यागच्छन् विघ्नेश्वरः मध्येमार्गं मिलितं नारदं दृष्ट्वा अवदत् - "भोः कलहप्रिय ! कीदृशः उपद्रवः उपस्थापितः भवता !" इति ।

तदा नारदः - "एतादृशः महोपद्रवः उपस्थितः भवति चेदेव ज्ञायते यत् जगतः

कल्याणाय परिश्रमं कः करोति इति'' इति उक्त्वा ततः निर्गतवान् । विघ्नेश्वरः अपि कैलासं प्राप्तवान् ।

कैलासे पार्वती पश्चात्तापम् अनुभवन्ती चिन्तयन्ती आसीत् - 'यावत् अन्यः भगीरथः उत्पन्नः भूत्वा गङ्गाम् अन्यत्र न नेष्यति तावत् एषः उत्पातः कथमपि शान्तः न भविष्यति' इति ।

पार्वत्याः स्वगतवचनम् एतत् विघ्नेश्वरः श्रुतवान् । सः पार्वतीं प्रणम्य अवदत् - 'अम्ब ! अहम् एकं पुण्यकार्यं कर्तुम् उद्युक्तः अस्मि । आशीर्वादं करोतु'' इति ।

'विघ्नेश्वरेण सङ्कल्पिते कार्ये विघ्नम् उत्पादयितुं कस्य वा धैर्यं स्यात् ? वत्स ! भवान् दक्षिणभारततः आगतः खलु ? कः विशेषः तत्र ?' इति पृष्ठवती पार्वती ।

'अम्ब ! विन्ध्याचलस्य अनन्तरं समग्रा भूमिः शुष्का अस्ति । सः प्रदेशः सस्य-श्यामलः स्यात् । भवत्याः 'अन्नपूर्णा' इति नाम सार्थकं स्यात् इति मम इच्छा । यदि गङ्गा तस्मिन् प्रदेशे प्रवहन्ती भवेत् तर्हि महान् लोकोपकारः स्यात्'' इति अवदत् विघ्नेश्वरः ।

'अहं किं वा वदेयम् ? सर्वं सम्भवेत् विश्वनाथस्य कृपया'' इति अवदत् पार्वती ।

'सर्वं भगवतः अधीनम् इति विचिन्त्य मौनेन स्थातुं न शक्यते अम्ब ! अस्माकं प्रयत्नः अपि यथायोग्यं स्यात्'' इति उक्तवान् विघ्नेश्वरः ।

'प्रयत्नः तु अवश्यं भवेत् । तत्रापि भवादृशस्य सहयोगः यदि भवेत् तर्हि कार्यं

निश्चयेन सिद्धं भवेत्'' इति अवदत् पार्वती ।

'अम्ब ! भवत्याः मुखतः एतदेव श्रोतुम् इच्छामि स्म अहम् । इदानीं प्रस्थानाय अनुज्ञां ददातु कृपया'' इति उक्त्वा पुनरपि पादस्पर्श-पूर्वकं नमस्कृत्य विघ्नेश्वरः महर्षेः गौतमस्य आश्रमं प्रति प्रस्थितवान् ।

गौतममुनिः पश्चिमपर्वतश्रेण्याम् आश्रमं निर्माय कृषिकार्ये निरतः आसीत् । विघ्नेश्वरः गर्भिणीधेनुरूपेण परिवृत्तः सन् तत्र गतः ।

क्षेत्रस्थानि सस्यानि नाशयन्तीं धेनुं दूरं प्रेषयितुम् इच्छन् मुनिः तां कमण्डलुजलेन प्रहृतवान् । जलबिन्दुस्पर्शात् एव धेनुः मूर्च्छां प्राप्य भूमौ पतितवती । तस्याः उज्जीवनार्थं गौतमः स्वस्य समग्रां तपश्शक्तिं व्ययी-कृतवान् । तथापि सा न उज्जीविता जाता ।

एतदवसरे नारदः इन्द्रं जागरितवान् । इन्द्रः

गौतमविषये कुपितः आसीत् । ब्रह्मदेवेन अपूर्वसुन्दरी अहल्या सृष्टा आसीत् । इन्द्रः तस्याः सौन्दर्यं दृष्ट्वा व्यामुग्धः जातः । बहवः तां प्राप्तुं समुत्सुकाः आसन् । अतः ब्रह्मा नियमं कृतवान् यत् यः भूदेव्याः प्रदक्षिणं समाप्य आदौ प्रत्यागमिष्यति तस्मै एव सा दास्यते इति ।

गौतमः गर्भिण्याः धेन्वाः प्रदक्षिणं कृत्वा प्रत्यागतवान् । भूमण्डलस्य प्रदक्षिणतः यत् फलं तदेव फलम् एतस्मात् अपि प्राप्तम् अस्ति इति वदन् ब्रह्मा गौतमाय एव अहल्यां समर्पितवान् । गर्भिणी धेनुः भूदेवीसमाना इति उक्तवान् एव गर्भिणीं धेनुं मारितवान् अस्ति इत्यतः प्रतीकारसाधनाय इन्द्रः उत्तमम् अवसरं प्राप्तवान् आसीत् ।

अतः सः मुनिवेषं धृत्वा लोकेषु सञ्चरन्

प्रचारं कृतवान् - "गौतममुनिः गोहत्यां कृतवान् महापापी अस्ति । एतत्कारणतः तदीयः आश्रमः अपवित्रः जातः अस्ति । अतः यः तस्य आश्रमं गमिष्यति, यो चा तं द्रक्ष्यति सः अपि पापेन लिप्तः भविष्यति । एतस्य पापस्य परिहारार्थं स्थितः एकः एव उपायः नाम - गङ्गा एतस्याः धेन्वाः उपरि प्रवहेत् इति । अन्यः उपायः एतदर्थं नास्ति सर्वथा" इति ।

सर्वे मुनयः इन्द्रस्य एतस्मिन् वचने विश्वासं कृतवन्तः । अतः ते गौतमस्य बहिष्कारं कृतवन्तः । तदाश्रमवासिनः सर्वे आश्रमं परित्यज्य गताः अपि ।

क गङ्गा ! क च पश्चिमपर्वताः !! तथापि निराशताम् अप्राप्नुवन् गौतमः भगीरथम् एव अनुकुर्वन् हिमालये उपविश्य गङ्गाम् उद्दिश्य घोरं तपः आरब्धवान् ।

कपिलमहामुनेः क्रोधाग्निना दग्धानां पूर्वजानाम् उद्धाराय पूर्वं भगीरथः तपस्यया गङ्गां सन्तोष्य स्वर्गलोकतः भूलोकम् आनीतवान् आसीत् । शिवः तां स्वस्य जटाजूटे धृतवान् आसीत् । शिवस्य जटाजूटे निबद्धां गङ्गां प्राप्तुं भगीरथः शिवम् उद्दिश्य तपः कृतवान् आसीत् । तदा सन्तुष्टः शिवः जटाजूटं किञ्चित् शिथिलीकृत्य गङ्गायाः एकां धारां भूमिं प्रति प्रेषितवान् आसीत् । एतस्य अनन्तरं गङ्गा महता वेगेन प्रवहन्ती हिमालयम् आप्लावयन्ती भगीरथं च अनुसरन्ती पूर्वस्यां दिशि गतवती आसीत् । अतः एव भागीरथी इत्यपि तस्याः नाम जातम् आसीत् ।

हिमालये प्रवहन्त्याः गङ्गायाः एका धारा

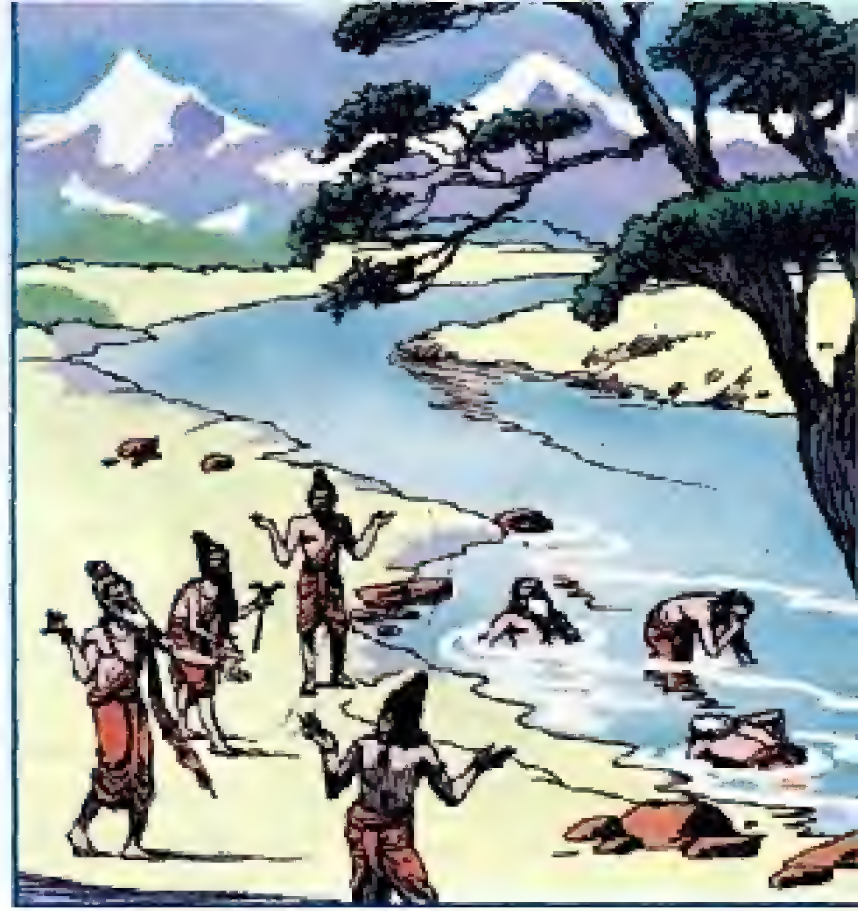
हिन्दुकुशपर्वतमालाम् अतिक्रम्य पश्चिमदिशि प्रवहन्ती इन्दुनदः इति नाम प्राप्तवती आसीत् । अनन्तरकाले तदेव नाम सिन्धुनदः इति परिवृत्तम् । पश्चिमोत्तरसीमायां प्रवहतः सिन्धुनदस्य कारणतः भारतवर्षस्य नाम 'हिन्दुदेशः' इत्यपि जातम् ।

वेगेन प्रवहन्ती गङ्गा जह्मुनेः आश्रमस्य समीपम् आगता । तदा जह्मुनिः स्वस्य आश्रमस्य रक्षणाय गङ्गां पीतवान् । जह्मुनेः कर्णात् निर्गता गङ्गा 'जाह्नवी' इति नाम अपि प्राप्तवती । एतदनन्तरं कपिलाश्रमं प्राप्तवती सा भगीरथस्य पूर्वजानां शरीरस्य भस्मनः उपरि प्रवहन्ती तान् सद्गतिं प्रापितवती । एवं भगीरथस्य श्रमः सफलतां गतः आसीत् ।

तम् एव भगीरथम् अनुकुर्वता गौतमेन कृतेन तपसा सन्तुष्टा भागीरथी गौतमेन सह प्रस्थितवती । मार्गे तस्याः पदचिह्नानि यत्र यत्र अङ्कितानि तत्र सर्वत्र इयं लघुनद्यः वा उत्पन्नाः ।

गौतमस्य आश्रमं प्राप्तवती गङ्गा प्रवाहरूपं प्राप्तवती । गौतमः मार्गं दर्शयन् अग्रे गतवान् । गङ्गा धेन्वाः उपरि प्रवहन्ती 'गौतमी' इति नाम प्राप्तवती । गङ्गाप्रवाहस्पर्शतः मायाविनी गौः उत्थाय, आकाशदिशि गता सती क्षणाभ्यन्तरे अदृश्या जाता । तत्र विघ्नेश्वरः प्रत्यक्षः जातः ।

विघ्नेश्वरः गङ्गां प्रणम्य - "अम्ब ! मां क्षाम्यतु कृपया । मया एव एतत् कार्यं कृतम् । भवत्याः पवित्रजलतः विन्ध्याचलस्य अपर-पार्श्वे स्थिताः प्रदेशाः सस्यश्यामलाः भवेयुः इत्यतः एव मया एवं कृतम् । भवती 'दक्षिण-

भारतस्य गङ्गा' इति ख्यातिं प्राप्स्यति । 'गोदावरी' नाम्ना भवती ख्याता भविष्यति' इति उक्त्वा विविधैः स्तोत्रैः तां तोषयित्वा अदृश्यतां गतः ।

गोदावरी उपनदीभिः समेता सती पूर्वस्यां दिशि प्रवहन्ती पूर्वोत्तरप्रदेशान् सस्यश्यामलान् कृतवती । सप्तर्षयः देवताः च गोदावर्या स्नानं कृतवन्तः । ते गौतमम् 'अपरभगीरथः' इति प्रशंसितवन्तः । ततः गोदावरी सप्तधा विभक्ता सती प्रवहन्ती पूर्वसमुद्रं प्राप्तवती ।

गङ्गा गोदावरीधारारूपेण यदा परिवर्तमाना आसीत् तदा तस्याः प्रसूताः श्यामलकेशाः पश्चिमघट्टे संलग्नाः । तदा विष्णुः स्वस्य अङ्गुलीभिः तान् पर्वततः पृथक्कृतवान् । कृष्णवर्णधारिणः विष्णोः अङ्गुलीनां मध्यतः निर्गता नदी 'कृष्णा' इति नाम प्राप्य पर्वततः

अग्रे गतवती ।

एवमेव आकाशतः पतन्त्याः गङ्गायाः एका लघुधारा दक्षिणे स्थितस्य कवेरमहामुनेः आश्रमे स्थिते कमण्डलौ पतिता सती कन्यारूपं प्राप्तवती । ततः अगस्त्यम् अनुसरन्ती अरण्येषु सञ्चरन्ती नदीरूपं प्राप्य 'कावेरी' इति नाम प्राप्य सुन्दरप्रपातम् निर्मान्ती दक्षिण-भूभागे सञ्चारं कृतवती ।

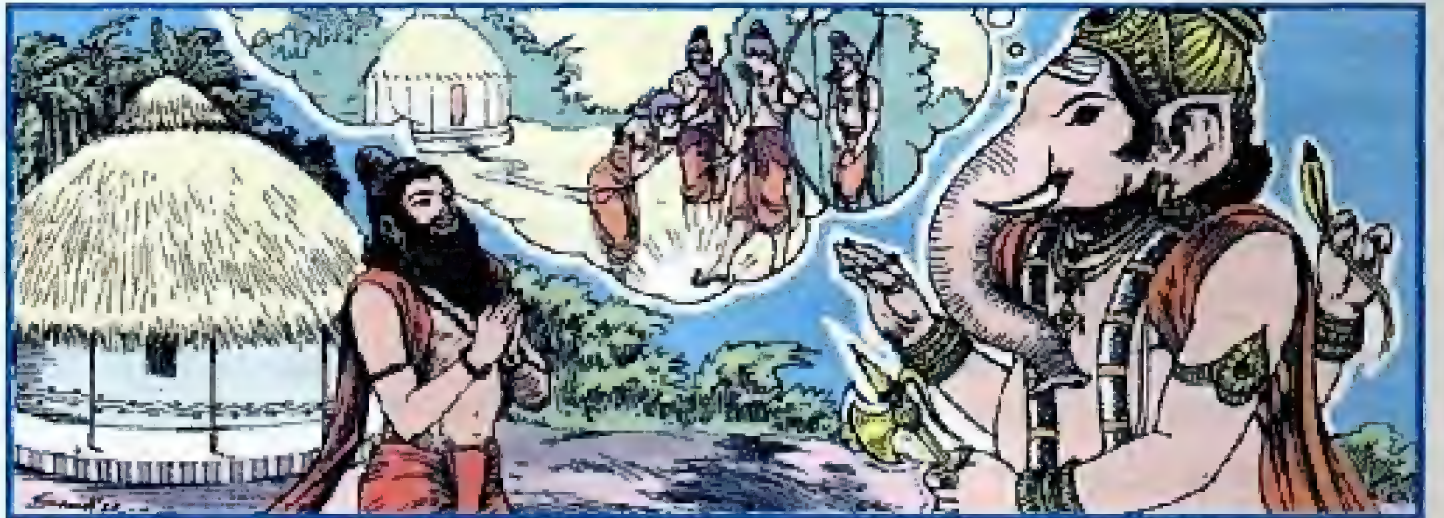
एवं गौतमेन आनीता गङ्गा त्रिभिः प्रमुख-धाराभिः युक्ता सती गोदावरी, कृष्णा, कावेरी चेति तिस्रः नदीः सृष्टवती ।

गङ्गायाः आगमनतः गौतममहर्षेः आश्रमः पुनरपि शोभां प्राप्नोत् । गोदावर्याः तटे अनेकानि पुण्यतीर्थानि स्थापितानि जातानि । गौतमस्य यशः सर्वासु दिक्षु प्रसृतम् । पश्चिमपर्वतप्रदेशे गङ्गायाः प्रवाहः असम्भवः इति मत्वा इन्द्रः यं प्रायश्चित्तविधिं सूचितवान् तं साधितवान् आसीत् गौतमः । एवम् असम्भवम् अपि साधितवन्तं गौतमं क्षमां प्रार्थितवान् इन्द्रः ।

किन्तु एतावता अपि गौतमः न सन्तुष्टः । यतः पूर्वम् इन्द्रस्य वञ्चनतः क्रुद्धः सः

अहल्याम् उद्दिश्य - 'शिलारूपं प्राप्नोतु भवती' इति शापं दत्तवान् आसीत् । तदनन्तरकाले सः विन्ध्याचलम् अतिक्रम्य गत्वा पश्चिमपर्वतश्रेण्यां स्वस्य आश्रमं निर्माय वासम् आरब्धवान् आसीत् । गोदावर्याः उद्भवस्य अनन्तरं बहवः मुनयः तस्याः तीरे आश्रमं निर्मितवन्तः । अत्रिः नाम महामुनिः त्रिमूर्त्यनुग्रहात् पुत्रवान् जातः । अनसूया अतिथिभ्यः अन्नदानम् आरब्धवती ।

गौतमस्य आश्रमपरिसरे अपि फलसमृद्धिः उत्तमा एव आसीत् । तथापि अहल्यायाः अभावतः आश्रमः शोभाहीनः इव भासते स्म । अविवेकेन अहल्यायै शापः दत्तः यत् तदर्थं गौतमः पश्चात्तापम् अनुभवति स्म । एतत् दृष्ट्वा विष्णेश्वरः तस्य पुरतः प्रत्यक्षीभूय अवदत् - "महर्षिवर्य ! अचिरात् एव भगवान् विष्णुः रामचन्द्ररूपेण अवतारं प्राप्य शिलात्वं गताम् अहल्यां स्वपादरजसा मानवरूपधारिणीं त्रिधास्यति । गोदावरीनद्याः उद्भवाय मया भवान् बहुधा क्लेशितः । इतः परं गोदावरी भवन्नाम्ना सम्बद्धा सती गौतमी इति नाम्ना अपि ख्याता भविष्यति" इति ।

रामपुरस्य बन्धुता

रङ्गनाथनामकः कश्चित् वस्त्रवणिक् पूर्वम् आसीत् । तस्य आपणः विपण्याम् आसीत् । एकदा सः वाणिज्यं समाप्य आपणं पिधाय गृहं यदा आगतः तदा तस्य पुरतः हसन्ती आगता तस्य पत्नी सरला । पञ्चषेभ्यः दिनेभ्यः पूर्वम् अग्रजपुत्रस्य जन्मदिननिमित्तं गता सा तद्दिने एव मध्याह्ने आगता आसीत् मातृगृहतः ।

भोजनं परिवेषयन्ती सा रङ्गनाथम् उक्तवती - “मम अग्रजेन आवयोः पुत्रस्य निमित्तं समीचीना कन्या काचित् दृष्टा अस्ति । तया सह लक्षरूप्यकात्मिका वरदक्षिणा अपि लभ्यते । किन्तु कन्या कृष्णवर्णीया । वस्तुतस्तु सौन्दर्येण किं वा प्रयोजनम् ?” इति ।

तदा रङ्गनाथः उक्तवान् - “कृष्णवर्णीयाः

सुन्दर्यः न भवन्ति इति भवत्याः अभिप्रायः इति सिद्धम्” इति ।

सरला हसन्ती किमपि वक्तुम् उद्युक्ता । तावति काले रङ्गनाथः एव पुनः उक्तवान् - “ह्यः रामपुरग्रामतः राजेश्वरः नाम कश्चित् आगतः । तस्य पुत्रीम् अस्माकं पुत्रः कुत्रचित् विवाहावसरे दृष्ट्वा ताम् एव इष्टवान् अस्ति । अतः राजेश्वरः कथयति यत् मम गृहम् आगत्य मम पुत्रीं सकृत् भवन्तः पश्यन्ति चेत् समीचीनम् इति । ममापि तत् युक्तम् इति भाति” इति ।

सरला विना प्रतिवचनं पतिमेव द्रष्टुम् उद्युक्ता । तयोः पुत्रः नगरे उन्नतोद्योगे आसीत् । कन्या सुन्दरी चेत् तस्याः मातापितरौ अधिकां वरदक्षिणां दातुं सिद्धाः न भवन्ति इति चिन्तनं सरलायाः ।

अतः सा - "एकाकी गत्वा कन्यां दृष्ट्वा
आगच्छतु भवान् । कन्यायाः पिता
न्यूनातिन्यूनं लक्षं रूप्यकाणि दातुं सिद्धः चेत्
अहमपि आगत्य तां द्रक्ष्यामि" इति पतिं
वदन्ती भोजनं समाप्य उत्थिता ।

रङ्गनाथः द्वित्रदिनानन्तरं रामपुरं गतः ।
तत्र कन्या दृष्ट्वा तेन । सा अत्यन्तं सुन्दरी,
सुशीला च आसीत् । कुटुम्बम् अपि
संस्कारयुक्तम् आसीत् । किन्तु कन्यायाः पिता
वरदक्षिणां दातुम् असमर्थः आसीत् । तथापि
रङ्गनाथः - "लक्षरूप्यकालिका वरदक्षिणा
दत्ता चेत् एव विवाहः सम्भवेत्" इति तम्
उक्त्वा ततः प्रतिनिवृत्तः ।

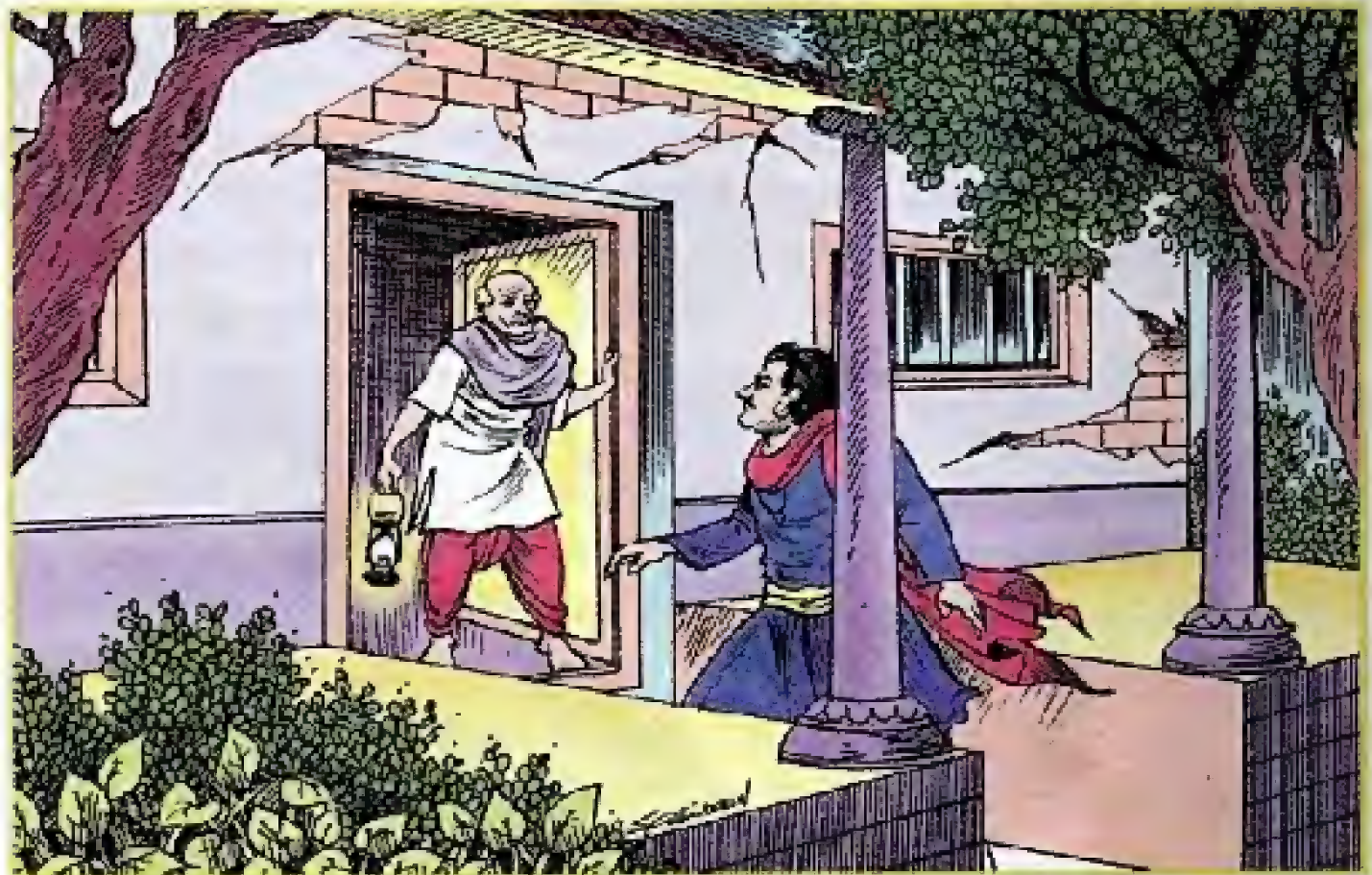
आगमनसमये मध्येमार्गम् अन्धकारः
प्रसृतः । तेन सह वृष्टिरपि आरब्धा । रङ्गनाथः
तावता ग्रामस्य सीमां प्राप्तवान् आसीत् ।

तदा तेन एकं पुरातनं गृहं दृष्टम् । अतः सः
'वृष्टिस्थगनपर्यन्तम् अत्र तिष्ठामि' इति
चिन्तयन् तत् गृहम् आगत्य द्वारशब्दं कृतवान् ।
द्वारं शनैः उद्घाटितम् । तत्र अन्तः अतीव
कुशः कश्चित् वृद्धः हस्तेन दीपं गृहीत्वा स्थितः
आसीत् । सः श्मश्रुलः आसीत् ।

तं पश्यन् रङ्गनाथः सङ्कोचेन पृष्ठवान् -
"वृष्टिः आरब्धा । स्थगनलक्षणं न दृश्यते ।
अधिकमेव भवेत् इति भाति । अतः अहमद्य
रात्रौ अत्र शयनं करवाणि किम् ?" इति ।

"मम कापि आपत्तिः नास्ति । किन्तु
आश्रयमात्रं दातुम् अर्हामि अहम् । भोजनादि-
व्यवहारः सर्वथा न शक्यते । अत्र कापि
महिला नास्ति" इति रङ्गनाथम् अन्तः
आह्वयन् सः वृद्धः उक्तवान् ।

प्रकोष्ठे शय्याद्वयं प्रसार्य सः वृद्धः पृष्ठवान्

“मम नाम भूषणः । भवतः नाम किम् ?
केन कारणेन भवान् एतं ग्रामं प्रति
आगतः ?” इति ।

रङ्गनाथः शय्यायाम् उपविशन् उक्तवान् -
“अहं सीतापुरनिवासी । रामपुरतः आगच्छन्
अस्मि । दशनिन भासते यत् भवान् अनुभवौ
स्यात् इति । अतः अहं कमपि विचारं गोपयितुं
न इच्छामि” इति वदन् सः स्वस्य पूर्ण-
विवरणम् उक्तवान् ।

“भवतः वचनेन ज्ञायते यत् भवत्पुत्रः
रामपुरीयाम् एव कन्याम् इच्छति इति” इत्येवं
वदन् भूषणः अपि शय्यायाम् उपविष्टः ।

“तेन किम् ? वरदक्षिणादाने कन्यापितुः
सामर्थ्यं नास्ति चेत् वयं किं वा कर्तुं
शक्नुयाम ?” इति वदन् रङ्गनाथः उच्चैः
हसितवान् ।

एतत् श्रुत्वा क्षणं मौनम् आश्रितवान्
भूषणः उक्तवान् - “अहम् एतस्मिन् वार्धक्ये
अनाथः इव अत्र किमर्थं जीवनं यापयन्
अस्मि इति भवान् जानाति किम् ?” इति ।

रङ्गनाथः शिरसः चालनेन ‘न’ इति
सूचितवान् ।

“तर्हि शृणोतु । अहमपि मम पुत्रस्य
विवाहसमये वरदक्षिणां स्वीकृतवान् । तदर्थं
मम स्नुषायाः पिता परम्पराप्राप्तं गृहं
विक्रीतवान् । एतस्मात् मम स्नुषा कुपिता ।
अतः मम विषये सा अनादरेण व्यवहरति
स्म । मम पुत्रः अपि तस्याः अधीनः आसीत् ।
मम पत्न्याः मरणानन्तरं मम परिस्थितिः
इतोऽपि शोचनीया अभवत् । एतत् सर्वं
सोढुम् अशक्नुवन् मम बन्धोः पुरातनगृहे
अस्मिन् वसन् अस्मि । किन्तु अत्र पाककर्ता

कोऽपि नास्ति । अनाथः इव अत्र दिनगणनां कुर्वन् अस्मि" इति वदन् भूषणः अश्रूणि स्रावितवान् ।

एतत् श्रुत्वा रङ्गनाथः स्तब्धः अभवत् । तस्य मुखात् एकं पदमपि न निस्सृतम् । बहोः कालात् अनन्तरं निद्रा प्राप्ता तेन । प्रातः उत्थाय सः पश्यति ! भूषणः तत्र कुत्रापि न दृश्यते एव !!

रङ्गनाथः तस्मात् गृहात् प्रस्थितः । पुरतः काचित् वृद्धा वृक्षस्य अधः पतितानि फलानि अजैः खादयन्ती आसीत् । सा रङ्गनाथं दृष्ट्वा अपृच्छत् - "भवान् कः ? आरात्रि तस्मिन् गृहे किं वासः कृतः भवता ? कियत् धैर्यं भवतः ?" इति ।

रङ्गनाथः न ज्ञातवान् यत् वृद्धा किं वदन्ती अस्ति इति । सः वृद्धाम् अवदत् - "रात्रौ महती वृष्टिः आसीत् । अनन्यगतिकः अहम् अत्र आश्रयं प्राप्तवान् । किन्तु अत्र स्थितः वृद्धः कुत्र गतः इति भवती जानाति किम् ?" इति ।

रङ्गनाथस्य वचनं श्रुतवत्याः वृद्धायाः हस्ते स्थितः दण्डः अधः पतितः । आश्चर्ययुक्तेन

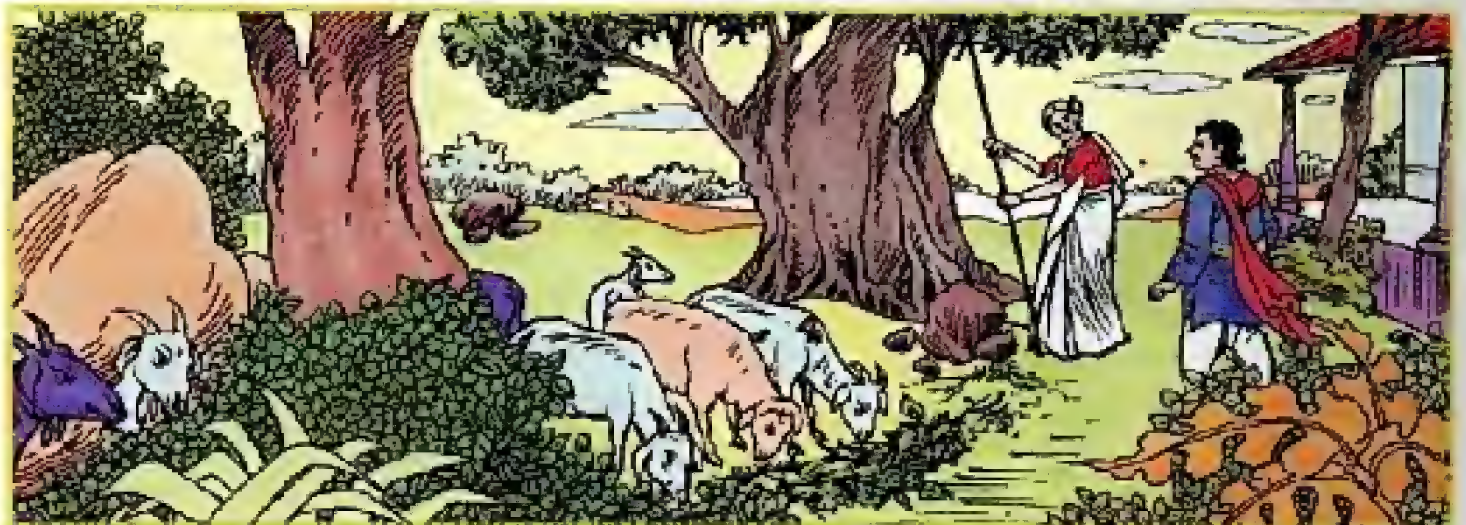
स्वरेण सा उक्तवती - "तर्हि ग्रामीणानाम् सन्देहे सत्यांशः अस्ति । ग्रामीणाः वदन्ति यत् वरदक्षिणापिशाचग्रस्तः भूषणः स्वयं पिशाचः भूत्वा अत्रैव वसति इति । वर्षात् पूर्वं तस्य मरणम् अत्रैव अभवत्" इति ।

रात्रौ मया पिशाचेन सह उषितम् इति चिन्तनेनैव तस्य शरीरे कम्पनम् आरब्धम् । तदा एव तेन कञ्चन निर्णयः स्वीकृतः । तत्क्षणे एव भाटकयानं स्वीकृत्य सः ततः प्रस्थितः ।

किञ्चित्कालानन्तरं वृक्षस्य पृष्ठभागे स्थितः भूषणः ततः आगच्छन् वृद्धाम् उक्तवान् - "अम्ब ! मया उक्तं सर्वं समीचीनतया कृतं भवत्या । मम सर्वाणि वचनानि भवत्या समीचीनतया उक्तानि । वरदक्षिणानामकभूतेन ग्रस्तः सन् महत्शोचनीयां परिस्थितिं न प्राप्नुयात् सः" इति ।

"मया कृतं कार्यं कथं पुण्यजनकम् अभवत् ? रङ्गनाथः वरदक्षिणाशां त्यक्ष्यति इत्यत्र किं प्रमाणम् ?" इति पृष्ठवती वृद्धा ।

"सः भाटकयाने उपविश्य रामपुरं प्रति प्रस्थितः इत्येतत् भवत्या किं न दृष्टम् ?" इति भूषणः सोत्साहम् उक्तवान् ।

ज्ञानी, अज्ञानी, मूर्खश्च

पण्डितः शिवानन्दः गुरुकुले शिष्यान् बोधयति स्म । सः न केवलं शास्त्राणि, अपि तु तैः सह लौकिकव्यवहारनिमित्तं यत् ज्ञानम् अपेक्षितं तदपि बोधयति स्म । तस्य अभिप्रायः एषः - 'शास्त्रेषु गभीरं पाण्डित्यम् अस्ति चेदपि जीवने सम्मुखीकरणीयानां समस्यानां परिहाराय लौकिकज्ञानम् अपि अत्यन्तम् आवश्यकम् । तदस्ति चेत् एव जीवनं सुखेन शान्त्या च यापयितुं शक्यते, नान्यथा' इति ।

एकदा सः त्रिभिः शिष्यैः सह प्रातःकाले एव औषधीयसस्यानि आनेतुं वनं गतः । शिष्येषु उभौ नूतनतया गुरुकुलं प्रविष्टौ आस्ताम् ।

गुरोः अनुगमनं कुर्वन्तु तेषु एकः नूतनः शिष्यः गुरुं पृष्ठवान् - 'गुरुवर्य, सप्ताहात्

पूर्वं मया कश्चन प्रश्नः पृष्ठः यत् ज्ञानी, अज्ञानी, मूर्खः इत्येतेषु को भेदः इति । तदा भवता उक्तम् आसीत् यत् उचिते समये अस्य उत्तरं दास्यते इति' इति ।

गुरुः शिवानन्दः मौनेन स्थितः । किमपि उत्तरं न दत्तं तेन । तेषु शिष्येषु यः पूर्वमेव शिष्यत्वेन आगतः, सः नूतनशिष्यविषये कुपितः सन् उक्तवान् - 'कदा कथम् उत्तरं दातव्यम् इति अस्माकं गुरुः स्वयं जानाति' इति ।

तदा नूतनशिष्ययोः अन्यतरः अस्य अभिप्रायम् अनङ्गीकुर्वन् उक्तवान् - 'गुरुः अनेकविषयान् अस्मान् बोधयति । अतः सः अस्माभिः कृतस्य प्रश्नस्य उत्तरं वक्तुं विस्मृतवान् स्यात् । स्वस्य सन्देहस्य परिहाराय गुरोः पुनःस्मरणं न अपराधाय' इति ।

जागरिताः भवामः इति चिन्तनमपि असाध्यमेव" इति ।

"वयं त्रयः अत्र विश्रान्तिं स्वीकुर्मः । कोऽपि सर्पः आगतः चेत् त्रयः अपि मिलित्वा तं मारयिष्यामः" इति स्यूतानाम् आच्छादनं निष्कासयन् कश्चित् अवदत् ।

तदा अन्यः पथिकः - "भवन्तः किमपि वदन्तु नाम, अहं तु अत्र न शये । अन्यत्र कुत्रापि गत्वा विश्रान्तिं स्वीकरवाम, गच्छन्तु" इति ततः प्रस्थितः सन् अवदत् ।

तदा तृतीयः मौनेन स्थातुम् अशक्नुवन् अवदत् - "वने तादृशं स्थलमेव प्रायः न लभ्यते यत्र अपायः किञ्चिदपि न स्यात् । अतः यत्र अपायः न्यूनतया दृश्यते तादृशं स्थलम् अन्विष्यामः वयम् । मम अभिप्रायः अस्ति यत् एतानि सर्पाणां बिलानि न इति" इति ।

"किं वदन् अस्ति भवान् ? पुरतः बिलं दृश्यमानमेव अस्ति । तथापि भवान् अङ्गीकर्तुं न सिद्धः किल । एषा अद्वैतभावना भवता कदा कुत्र अभ्यस्ता ?" इति सकोपम् उक्तवान् अन्यः ।

एतानि वचनानि श्रुत्वा तृतीयः हसन् उक्तवान् - "भोः, शान्तः भवतु । मम कथनं सम्यक् शृणोतु । सर्वेषु बिलेषु सर्पाः न भवन्ति । एतत् अनुभवजन्यं ज्ञानम् । अत्र स्थितानि बिलानि पिपीलिकानाम् एव स्युः, न तु सर्पस्य" इति ।

अनेन वचनेन आश्चर्यचकितः द्वितीयः पथिकः अवदत् - "अहो, कियत् सुन्दरं वचनं भवतः !! भवान् कथं जानाति यत्

शिवानन्दः जीवनस्य प्रमुखाणां समस्यानां निवारणविषये सोदाहारणं परिहारान् सूचयति स्म ।

गुरुः शिष्याः च आवश्यकानि औषधीय-सस्यानि सङ्गृहीतवन्तः । मध्याह्नसमये विश्रान्त्यर्थं कस्यचन वृक्षस्य अधः ते उपविष्टवन्तः ।

तदा एव त्रयः पथिकाः अपि विश्रान्त्यर्थं समीपस्थं वृक्षं प्रति आगताः । तेषां स्कन्धेषु बृहत्स्यूताः आसन् । त्रयः अपि प्रौढाः । ते त्रयः अपि स्कन्धेभ्यः स्यूतान् अधः भूमौ संस्थाप्य परितः दृष्टिं प्रसारितवन्तः । तेषु एकः वृक्षस्य समीपे स्थितम् एकं बिलं दृष्ट्वा भीतः सन् अवदत् - "पश्यतु, तत्र किञ्चन बिलम् अस्ति । वयं तु बहु श्रान्ताः । निद्रायां मग्नान् अस्मान् कोऽपि सर्पः आगत्य दशेत् ।

एतत् सर्पस्य बिलं न इति ? किम् अत्र प्रमाणम् ?" इति ।

"भोः, शृणोतु । यत्र बिलं दृश्यते तत्रैव एकः वृक्षः अस्ति । तस्मिन् वृक्षे अनेकानि पक्षिणां नीडानि सन्ति । ते पक्षिणः अपि अस्मादृशाः एव । ते अपि स्वरक्षणविषये जागरूकाः भवेयुः एव । सर्वेषु प्राणिषु सहजतया भयं भवति । एतत् सर्पबिलम् एव यदि स्यात् तर्हि पक्षिणः अत्र नीडस्य निर्माणं न कुर्युः एव । तथैव अण्डानि अपि न स्थापयेयुः" इति वदन् तृतीयः पथिकः आच्छादकं स्यूतात् निष्कास्य तत्रैव प्रसार्य सुप्तवान् एव ।

तेषां त्रयाणां वचनानि गुरुः शिवानन्दः शिष्याश्च श्रुतवन्तः आसन् ।

गुरुः नूतनतया आगतं शिष्यं पृष्ठवान् - "भोः, एषु त्रिषु कः ज्ञानी, कः अज्ञानी, कश्च मूर्खः इति वक्तुं किं भवान् पारयेत् ?" इति ।

शिष्यः सविनयम् अवदत् - "न ज्ञायते" इति ।

अन्याभ्यां शिष्याभ्याम् अपि अस्य प्रश्नस्य

उत्तरं न ज्ञातम् आसीत् ।

तदा शिवानन्दः स्वेन कृतस्य प्रश्नस्य उत्तरं स्वयमेव सविस्तरम् उक्तवान् - "यदि सर्पः आगच्छति तर्हि तं मारयामः, वयं त्रयः स्मः इति यः उक्तवान् सः मूर्खः । 'यदा वयं निद्रायां मग्नाः भवेम तदा सर्पः आगत्य दशेत् अपि । अतः अन्यत्र शयनार्थं स्थलान्वेषणं वरम्' इति यः उक्तवान् सः अज्ञानी । अत्र अपायस्य शङ्का अस्ति उत न इत्यपि सः चिन्तयितुं न सिद्धः आसीत् । यदि अपायः स्यात् तर्हि सः कीदृशः इति तृतीयः अचिन्तयत् । एतावता भवद्भिः ऊहितं स्यात् यत् एषु त्रिषु कः ज्ञानी इति । परिस्थितेः चिन्तनं सम्यक् कृत्वा अपायः कः, तस्य परिणामश्च कः इत्यादिकं स्वबुद्धिशक्त्या जानन् यः निर्णयं स्वीकरोति स एव ज्ञानी । स एव अपायस्य सम्मुखीकरणे, ततः विमोचने च समर्थः । भवन्तः अपि सः ज्ञानी इव शास्त्राध्ययनेन सह लौकिकं, व्यावहारिकं च ज्ञानं मेलयित्वा व्यवहारं कुर्वन्ति चेत् भवतां जीवनम् अपि सुखमयं भवेत्" इति ।

LET'S CELEBRATE
NOVEMBER
OUR SPECIAL MONTH

WATCH OUT FOR THE
CHILDREN'S SPECIAL ISSUE
OF CHANDAMAMA IN NOVEMBER 2002

Exciting stories from child-writers!

Illustrations from child-artists!

An issue full of activities to keep you busy for several days together!

From kids,
for kids

A sparkler
to light up
your Diwali!

Don't miss Chandamama's Children's Special Issue!

If you are not a subscriber, it's time you took out a subscription NOW.

भारतनायकस्पर्धायां भागम् ऊढ्वा प्राप्नुवन्तु अपूर्वाणि पारितोषिकाणि

भारतीयाः नायकाः-१३

अस्माकं पुराणसाहित्यस्थाः केचन कतिनः
बालाः सन्ति अत्र । किं तान् जानन्ति
भवन्तः ?

समुचितोत्तरदातारः
त्रयः पुरस्क्रियन्ते
द्विचक्रिकादानेन

१ युद्धे मातुलानां साहाय्यं कुर्वन् अहं चक्रव्यूहं प्रविष्टवान् । किन्तु
ततः बहिः आगमनं कथम् इति अहं न जानामि स्म । मम नाम किम्
इति किं भवन्तः जानन्ति ?

२ भगवतः विष्णुतः प्राप्तः वरः मां प्रकाशमानं नक्षत्रम् अकरोत् ।
मम नाम किम् ?

३ 'यमाय त्वं दत्तः' इति पितुः कथनस्य अनन्तरम् अहं
यमलोकं गत्वा जन्ममरणयोः रहस्यं मृत्युदेवात् यमात्
ज्ञातवान् । मम नाम किम् ?

४ अहं मम अन्धौ मातापितरौ स्कन्धाभ्यां वहन्
सम्यक् पालयन् आसं, यावत् कश्चन
राजकुमारः अन्धकारे व्याणेन मां प्राहरत्
तावत् । मम नाम किम् ?

५ मम पिता मां मारयितुं बहुधा प्रयत्नं कृतवान् ।
किन्तु मम आराध्यदेवः सर्वदा मां रक्षितवान् ।
मम नाम किम् ?

प्रतिप्रश्नम् उत्तरं लिखन्तु । एतेषु पञ्चसु नायकेषु प्रियतमः कः
किमर्थं च इति दशभिः शब्दैः लिखन्तु । मम प्रियतमः
नायकः

भाग्यग्रीतुः नाम
वयः कश्चा
सङ्केतः

पिन् दूरवाणी

एतं पुटं पृथक्कृत्य प्रेषयन्तु अधोनिर्दिष्टसङ्केताय -

भारतीयनायकस्पर्धा - १३

चन्दमामा इण्डिया लिमिटेड्,

८२, डिफेन्स् आफ्फीसर्स्, कालोनी

एस्कादुतकुल, चेन्नै - ६०० ०९७

उत्तरप्रेषणाय अन्तिमदिनाङ्कः - ५, नवम्बर, २००२

नियमाः -

१. अधिकाष्ट-ऊनचतुर्दशवर्षीयाः एतस्यां स्पर्धायां भागं ग्रहीतुम् अर्हन्ति ।
२. विविधभाषाभिः प्रेषितानि उत्तराणि परिशील्य त्रयः श्रेष्ठाः चीयन्ते ।
यदि योग्योत्तरदातारः बाह्यः तर्हि प्रियतमनायकविषये लिखितं वाक्यम्
अवलम्ब्य चयनं क्रियते ।
३. निर्णायकानां निर्णयः एव अन्तिमः ।
४. एतं विषयम् अधिकृत्य पत्रव्यवहारः कोऽपि न करणीयः ।
५. विजेतारः पत्रद्वारा सूच्यन्ते ।

भवद्भ्यः

पारितोषिकं ददाति

पाचकस्य संस्कारः

विनयः रामपुरीयभूस्वामिनः सोमनाथस्य एकमात्रपुत्रः । प्रतिदिनं सः मित्रैः सह जल्पनं कुर्वन्

व्यर्थतया अटति स्म । रात्रौ विलम्बेन गृहं प्रत्यागच्छति स्म च । यावत् सः न प्रत्यागच्छति तावत् तस्य माता तदीयप्रतीक्षां करोति स्म । विनयस्य प्रत्यागमनस्य अनन्तरं पाचकः विघ्नेशः यथायोग्यं परिवेषयति स्म । एतत्सर्वं परिशील्य माता शयनार्थं गच्छति स्म । विनयस्य आगमनपर्यन्तं विघ्नेशः किमपि पुस्तकं पठन् उपविशति स्म ।

एकदा विनयः रात्रेः द्वादशवादनसमये गृहं प्रत्यागतः । तस्मिन् अपि समये पुस्तकं पठन् विघ्नेशं दृष्ट्वा सः उपहासमिश्रितस्वरेण अवदत् - “हुं, प्रवर्ततां, पठनं प्रवर्तताम् । पठनात् उत्तमः संस्कारः प्राप्यते” इति ।

तदा विघ्नेशः अवदत् - “महोदय ! केवलेन पठनेन कोऽपि संस्कारवान् न भवेत् संस्कारः तु पठनात् विना अपि प्राप्यते । अत्र माता एव उदाहरणम् । सा प्रतिदिनं रात्रौ भवन्तं प्रतीक्षते । यावत् भवान् न प्रत्यागमिष्यति तावत् शयनं न करोति सा । असदृशं वात्सल्यं तस्याः । उपसि अपि शीघ्रम् उत्थाय भवत्पितुः सेवां विनालोपं करोति सा । एतादृशाः संस्काराः पठनात् विना अपि तथा कथं प्राप्ताः ?” इति ।

एतत् श्रुतवान् विनयः कशाग्रहारं प्राप्तवान् इव जागरितः जातः । ‘मत्कारणतः मातुः कियत् कष्टं जायमानम् अस्ति’ इति अवगतवान् सः । पाचकः विघ्नेशः परोक्षरूपेण तदीयम् असंस्कृतत्वं यत् ज्ञापितवान् तदपि अवगतं तेन ।

आत्मनः दोषम् अवगतवान् सः निर्णीतवान् यत् विलम्बेन आगमनं परित्यक्ष्यामि इति । अतः सः प्रतिदिनं शीघ्रम् आगमनम् आरब्धवान् । विघ्नेशस्य पठनं तु अनुवर्तते स्म । तस्मात् सः विशेषलाभान्वितः जातः ।

चन्द्रमामायाः प्रस्तुतिः

अजेयः गरुडः

१८

चित्रं - पाणिः

गुहामन्दिरे तान्त्रिकबन्धोः अनुष्ठानादिकार्यक्रमाः अस्तव्यस्ताः जाताः
इत्यतः स्पष्टं भवति यत् महती शक्तिः एव योजनायाः वैफल्यस्य कारणम्
इति । यदा तान्त्रिकः गरुडः इति नाम उच्चारयति तदा नरेन्द्रदेवः आश्चर्य-
चकितः भवति । तान्त्रिकः तं वदति यत् भवान् पुत्रं रवीन्द्रदेवम्
आनाययतु इति । नरेन्द्रदेवः राज्यात् बहिः तिष्ठति चेत्
वरम् इति तान्त्रिकः आदिशति । रवीन्द्रदेवः आप्ते-
सह निर्गमनाय सन्नद्धः भवति ।

आप्तपुरुषाः चान्दनीनदीतीरे रवीन्द्रदेवेन मिलन्ति ।
रवीन्द्रदेवः आदित्यस्य अन्वेषणे मग्नः ।

इदानीम् आदित्यः विस्मर्तव्यः
शीघ्रं पर्वतीयगुहास्थः पिता द्रष्टव्यः ।
राजधान्यां वासेन अपायः भवेत् इति
तान्त्रिकवर्यः चिन्तयति ।

कथं तं
विस्मरेयम् ?
चन्द्रपुर्याः सिंहा-
सनस्य प्राप्तौ सः
एव कण्टकायेत ।
तथापि

पर्वतीयगुहां
प्रति गमनाय सन्नाहः
क्रियताम् ।

भवत्सु केचन दुर्गं
प्रतिगच्छन्तु । आदित्यः आगच्छति
चेत् प्रासादप्रवेशाय अनुमतिः न
दातव्या ।

द्यावत् आदित्यः दुर्गं प्राप्नोति तावत्ता तस्य पृष्ठतः
स्वयंसेवकानां महती पङ्क्तिः स्थिता भवति ।

स्थीतयाम् ।
श्रूयताम् ।

अस्माभिः प्रासादस्य
सर्वाणि बहिर्द्वाराणि पिघातव्यानि
तेषां द्वारा एव प्रासादस्थाः
राजभक्ताः रक्षकाः
निष्कासिताः सन्ति ।

आदित्यः कैश्चित्
युवकैः सह
प्रासादं प्रविशति
रवीन्द्रदेवाय
सन्देशं प्रेषयति
च ।

समूहस्य नायकः मुख्यरक्षकेण सह
प्रत्यागच्छति ।

महोदय !
राजकुमारः
सेनाधिपतिः च
राजधान्यां न
स्तः ।

सर्वाधरोघान् सम्पुष्ठी-
कर्तुं सिद्धाः भवन्तु ।

वयं कथञ्चित्
प्रासादस्य प्रवेशं कुर्याम
एव ।

यदि एतत् सत्यं तर्हि

प्रासादस्य रक्षणप्रमुखः
प्रत्यागच्छति ।

यैः विरोधः कृतः ते बलात् वशीकृताः ।

..आत्मसमर्पणं करोतु ।
दुर्गं च परित्यजतु ।

अस्माकं बहवः
जनाः आयुधत्यागम्
अङ्गीकृतवन्तः
सन्ति ।

अनुवर्तते

कालोऽयं

मनोविनोदस्य

वर्णः
संयोज्यताम्
 पार्श्वे रमणीयं दृश्यम्
 अस्ति । एतस्मिन्
 वर्णः योजितः चेत्
 एतस्य रमणीयकता
 द्विगुणिता स्यात् ।
 वयम् अत्र भवतां
 साहाय्याय वर्ण-
 संयोजनक्रमम् अपि
 सूचितवन्तः स्मः ।

**अखण्ड-
रेखाचित्रम्**

एषा मधुमक्षिका
 रमणीया अस्ति खलु ?
 एतस्याः वैशिष्ट्यं नाम एषा
 अखण्डरेखा चित्रिता ।
 एतादृशीम् एव निर्मातुं
 भवन्तः अपि प्रयतन्ताम् ।

भेदाः अन्विष्यन्ताम्

अधोनिर्दिष्टं चित्रद्वयं समानाकारकम् इति भासते । किन्तु तयोः
चित्रयोः अष्ट भेदाः सन्ति । तान् अभिजानन्तु ।

रहसि स्थिताः विघ्नाः

वानरः मोनिषः
वृक्षस्य अधः
सुखेन शयानः
अस्ति । किन्तु तं
परितः सन्ति
विघ्नोत्पादकाः
केचन । ते
विविध-पशु-
पक्षिस्वयेण सन्ति ।
किं भवन्तः तान्
अभिज्ञातुं
शक्नुयुः ?

लिख्यतां
शीर्षिका

चित्रशीर्षिकास्पर्धा

उपरितनं चित्रद्वयं दृष्ट्वा परस्परसम्बन्धिवाक्यद्वयेन चित्रशीर्षिकां
किं भवन्तः प्रेषयितुं शक्नुयुः ?

समपत्रे लिखिता चित्रशीर्षिका अधस्तनसङ्केताय प्रेषणीया -

चन्दमामा (संस्कृतम्) 'अक्षरम्' ८ उपमार्गः, गिरिनगरम्, चेन्नलूठ - ५६००८५

युक्ता शीर्षिका एतन्मासस्य २५ तः पूर्वं प्रेषणीया । सर्वश्रेष्ठायै शीर्षिकायै रु. १००/- पुरस्काररूपेण दास्यन्ते ।
पुरस्कृता शीर्षिका मासद्वयानन्तरं प्रकाशयिष्यते ।

अभिज्ञानानि

'अगस्ट्' मासीयस्पर्धाशीर्षिकाप्रेषकः -

श्री पि. पि. कठणाकरन् नायर्

मङ्गला, बेल्हिकोट्, अजन्तु पो.

जि. कासरगोडु, केरल - ६७१ ५३१

पुरस्कृतशीर्षिका

निर्जीवमपि भाति सजीवम् ।

सजीवोऽप्ययं निर्जीवप्रायः ।

अन्विष्यन्तां भेदांशाः

१. डिनोसारस्य भूः ।	६. मर्कटपुच्छस्य देर्घ्यम् ।
२. तच्छरीरस्थं वर्तुलचिह्नम् ।	७. वृक्षशाखा ।
३. तदीया पादाङ्गुलिः ।	८. वृक्षस्थमर्कटस्य पुच्छेन
४. शशस्य दन्तः ।	शाखायां निर्मितः वलयः ।
५. शिला ।	

रहसि स्थिताः

विज्ञाः !!

उत्तरम्
मनोविनोदस्य
(पृ - ६४)

Chandamama CD-ROMs, are also available at all leading bookstores in India.

RS. 199/-

Create your own Posters

Learn to Draw

Click to Paint

Drag and Drop to Dress Up your family

> DIRECT MAIL OFFER FOR CHANDAMAMA READERS <

To avail 20% discount on Chandamama CD-ROMs, please write to the Project Head Multimedia with your :

Name & Mailing address

Fun Workshop ☐ Copies

Early Reader Series

Jataka Tales Level 1 ☐ Copies

Total Copies : x 199

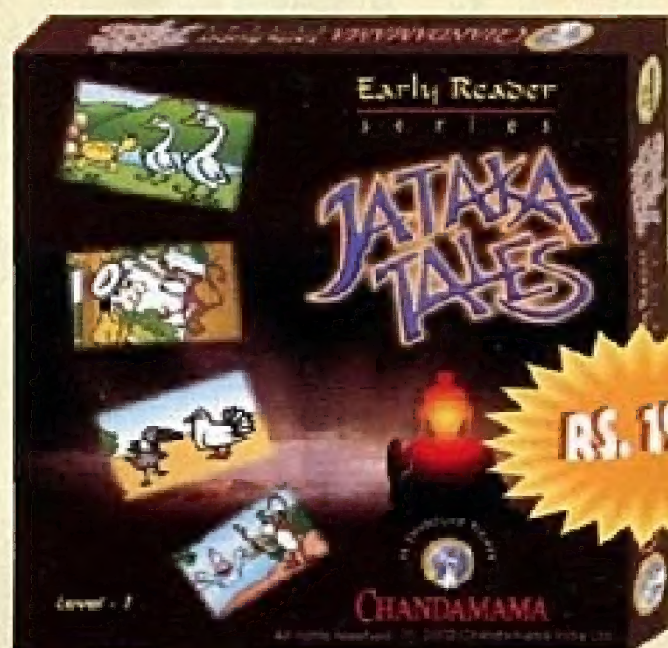
Please add delivery charges : By Regd. Post Rs. 41/- per CD and Rs.25/- for out-station cheques.

Enclose your order with a Cheque / DD, drawn in favour of Chandamama India Limited, payable at Chennai.

* Offer available only for Indian residents.

CHANDAMAMA'S EARLY READER SERIES Level-1

(FIRST 100 HOURS OF
LANGUAGE LEARNING)

JATAKA TALES - Early Reader Series (Level 1) teaches children to instantly recognise 100 sight words in English. It promises clean fun, good learning and a superior pedagogical approach.

It is the first of a 3-series pack.

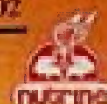
These CD-ROMs can also be used for any ESL (English as Second Language) course or Adult education programs that teach English.

Across media,
a common tradition!

For trade and commercial enquiries contact:

Project Head, Multimedia
CHANDAMAMA INDIA LIMITED
No. 82, Defence Officers Colony,
Ekkatuthangal, Chennai - 600 097, India.
Ph : 91-44-2347384, 91-44-2347399
Visit us at <http://www.chandamama.org>

You look
so cool,
brother!

Nutrine
Naturine
Real Fruit Bars

Real fruit in a cool avataar!

APPLE | PINEAPPLE | MANGO